

Т. Караславов.

ТАНТО

НАРОДНА КУЛТУРА

Георги Караславов

Танго

1

Един нов богаташ, някой си Каев, износител на пулпове, зеленчук и овощия, уреждаше тържество по случай рождения ден на дъщеря си. Главният прокурор Йоргов повтаряше в ума си името на този новоизлюпен софийски парвеню и дълбока, неукротима злоба се надигаше от дъното на душата му. Каев. Кой е той? Какъв е? Йоргов мразеше тези довчерашни количкари, които пристигаха от най-затънтените селища на България с дебели шаячни дрехи, спяха под схлупени бараки, хранеха се с най-мизерните остатъци от непродадения зеленчук и бавно, но търпеливо си проправяха път със зъби и лакти. Те се бореха с остървение, докато някой от тях да напипа златните жили на внос-износа. И след това започваше да трупа милиони. С милионите издигаше големи къщи, купуваше просторни луксозни апартаменти, почиваше в прекрасни собствени вили на най-личните места в първокласните курорти и шетаеше с най-мощните леки коли, устремът и красотата на които изтръгваха полувъздишки на стаена завист.

И защо наистина, на какво основание тези типове гребяха с пълни шепи от благата на живота? Кой им беше дал това право? С какво умение и с какви усилия постигаха тези приказни успехи в търговията?... Много от новите богаташи, увлечени в нечисти сделки, стигаха до прокурор. Йоргов добре ги познаваше оттам. Те наемаха заклетите експерт-счетоводители, защото знаеха само четирите аритметични действия и се ползуваха от таблицата за умножението с помощта на десетте си пръста, държеха частни секретари с висше образование, защото не можеха да съчинят обикновено търговско писмо от три реда, плащаха мизерни заплати на младежи с дългогодишна специализация в странство, за да водят кореспонденцията им с чуждите фирми... Те изместяха от пазара честните потомствени фирми, съсипваха старите търговски къщи с богатствата си и чрез милионни зестри се сродяваха с най-знатните фамилии в столицата...

Сам Йоргов беше от такава стара знатна търговска фамилия, която имаше свои навици и традиции, свой морал и свои отношения и която от десетилетия беше придобила чувството на някаква аристократическа гордост. И тъкмо поради тази гордост може би търговията на стария Йоргов западна и фирмата постепенно се затри. Двете дъщери бяха омъжени за офицери, синовете се изучиха, родителите умряха и

семейството се разпръсна. Като тъжен спомен от някогашното търговско величие остана само двуетажната къща в центъра на града. Някога тази къща не беше в центъра и се издигаше над всички околни постройки. Сега тя като че се гушеше между грамадните частни жилища и масивните кооперации, посивяла, олющена и жалка. Съседите дадоха своите домове и своите дворни места на ловки предприемачи и получиха по един или по два апартамента в така наричаните „етажни собствениости“. Братя Йоргови още упорствуваха, но племенниците вече настояваха да съборят старата къща. Главният прокурор живееше в две стаи на първия етаж. Той се смяташе вече за стар ерген и с мъка понасяше съжителството със семейството на една от своите племеннички. Мизинец на своите родители, главният прокурор беше глезен на времето си. Дълго време той живя с мисълта, че е богат наследник и че животът му е осигурен. А ето, след като завърши право в Софийския университет и след като специализира две години в Германия, от богатството на баща му за него останаха две опушени стаи. Сега той живееше само със заплатата си, а да се живее със заплата на тези години, макар и със заплата на главен прокурор, беше доста трудно. А някакъв си полуграмотен Каев даваше същински прием по случай рождения ден на дъщеря си!...

Йоргов си представяше този нов богаташ като обикновен селяндурин, дързък и нахален, непохватен в най-обикновените обноси, но страшно обигран и безцеремонен в смелите нечисти сделки. Според Йоргов той трябваше да има набраздено колибарско лице с едри, противни брадавици, с безформен, зачервен нос, с ниско чело и с коса, остра и щръкнала като четината на нерез. Сигурно този нов богаташ се усмихва със сините си дебели джуки не само защото се чувства щастлив и силен, но и защото иска да блесне златото в устата му, налепено върху инак здравите му зъби като белег на благосъстояние и култура.

И ето, на гости у този простак поканиха и главния прокурор. Най-противно и обидно беше това, че поканата беше, тъй да се каже, чрез втора ръка. Обади му се по телефона Хаваджиев.

– Но как така? – учудено и дори малко сърдито попита Йоргов, като духна по навик в решетъчния отвор на бакелитената телефонна дръжка. – Каква е тази покана от името на непознато лице?

– Хайде, и ти, Гавриле! – изпищя интимно слушалката и главният прокурор като че ли видя нехайната и ленива усмивка на Хаваджиев, с когото беше се запознал преди няколко месеца. – Що за скрупули? За Каев това ще бъде чест. – И като си пое дъх, което главният прокурор ясно долови в слушалката, Хаваджиев допълни с престорена

троснатост: – Аз те каня бе!... И Катя настоява!...

Йоргов пребледня леко и ръката му се разтрепера. Той се уплаши да не обърка приказките си и поради това замълча за момент. И без да разсъждава повече, отсече:

– Е хайде пък... няма какво сега... ще дойда.

После той се опомни и мъчително раздвоение го хвърли в нова и непозната треска. Безсилен да се противопостави, той се друсаше като трескав и пушеше цигара след цигара. Името на уличката, което му съобщи Хаваджиев, се вряза до болка в съзнанието му. Той запомни добре и номера – толкова добре, че цифрата като че играеше пред погледа му. Йоргов се опита да разгледа едно дело, но мислите му все се отплесваха към мъничката уличка, дето довчера щеше да бъде и Катя. Ядосан на себе си от това ученическо увлечение, както сам го наричаше, засрамен от слабостта, която никога досега не беше проявявал, Йоргов на няколко пъти натиска звънеца на бюрото си.

В прореза на полуоткрехнатата врата се показваше покорната глава на разсилния. Той гледаше своя шеф и чакаше неговите заповеди. Но главният прокурор нямаше какво да каже и тъй като се страхуваше, че може да се изложи пред най-нисшия свой служител, започваше да го ругае. Изплашен, разсилният влизаше и го гледаше с широко отворени очи, пълни с желание и усилие да го разбере. Но главният прокурор изкрещяваше да се маха от очите му и бедният човек излизаше във объркан и безпомощен.

След това Йоргов се отпусна на бюрото си и казваше твърдо: „Няма да ида!“ В тази закана имаше нотка на тъпо и диво ожесточение. Йоргов хапеше бледите си устни, защото знаеше, че ще иде. И в ушите му още като че ли съскаше проклетата телефонна мембрана: „... И Катя настоява...“

Йоргов се смяташе за покорител на женските сърца. И се гордеше, дето нито една жена досега не беше го увличала сериозно. Той живееше със самочувствието, че превъзхожда хилядократно всички жени по земята и че много лесно може да достигне онова, което за много други мъже беше забележителен и незабравим роман в живота им. И в една възраст, при едно обществено положение, когато се смяташе въоръжен с богат опит и със съвършено трезв ум, той среща Катя Хаваджиева. Тази жена го поразя още при първия поглед. Той дори и не мислеше защо и как се случва това, той само знаеше, че би желал да бъде колкото се може по-близо до нея и че би желал дори и с най-лекото помръдване на пръста си да получава нейните одобрения... Още при първите разговори

той изгуби самообладание. Неговото остроумие, толкоз гъвкаво и непоринудено в дамско общество, се стопи. Струваше му се, че всяка негова дума, казана пред тази жена, е неоригинална и досадна, Йоргов беше победен, без бой, дори без най-малка съпротива, като че ли предварително беше предал всичките си позиции. Пред нея той беше готов дори на хлапашки лудории и унижения. Наистина по-късно той се посъвзе и думите му вече не звучаха в собствените му уши шаблонно и простовато. Но в сърцето му остана да трепти онова неспокойно чувство, което изпитват само влюбените за пръв път гимназисти.

Вечер като си легнеше, Йоргов се питаше: защо стана всичко това? И той признаваше, че у Хаваджиева има нещо, което покорява безапелационно. Красива ли беше тя? Да, тя беше много красива. Но работата не беше само в красотата. Има нещо зад красотата, което не можеше да се долови, да се определи и прецени, Йоргов е срещал много хубавици и с не малко от тях е имал мимолетни или по-трайни връзки, но нито една не го е поразявала така. Тази жена като че ли не даваше на човека да се опомни, за да се брани – нейният удар беше ненадеен и силен като мълния. Имаше някаква хипнотическа сила в очите ѝ. Тя хипнотизираше с усмивката си, с блясъка на очите си, с извивките на веждите си, с изражението на цялото си светло, вълшебно и властно лице. Но на всички ли правеше тя такова зашеметително впечатление?

Да, той беше уверен, че тя на всички прави та-кова впечатление. И му се струваше, че ако не избърза да ѝ се обясни и да я завладее, някой по-смел и по-настоятелен мъж ще я отнеме.

Два часа, преди да тръгне за приема у Каеви, главният прокурор се бърсна, маза и парфюмира, като че ля щеше да излиза на сцена. Облече съвършено нов тъмносин костюм, който му стоеше безупречно, но който го хвърли в отчаяние, защото му дъхаше на нафталин. Смени петнадесетина връзки, докато да се спре на една връзка в тона на костюма. Тази връзка беше със ситни бели капчици, които изглеждаха като развърляни перлички. Цели петнадесет минути той нагласява с най-леките гъделичкащи движения на пръстите нежната пухкава кърпичка в джобчето на сакото си. И като се запаса с цигари, развълнуван, сякаш тръгнаше на първа любовна среща, Йоргов пое към малката тиха уличка в центъра на града, дето щеше да бъде и тя, Катя.

От запознаването му до този момент, когато крачеше по стълбите на малкия съпритежателски дом, Йоргов все се питаше и все не можеше да разбере как е било възможно такава приказна жена да се падне на свиня като Хаваджиев. Хаваджиев беше нечист човек, с юридическо

образование, с адвокатски стаж, но без държавен изпит, съдружник на няколко големи фирми и съучастник в много тъмни дела, в които обаче той много майсторски беше вплел доста видни политически лица. Всъщност в това се криеше и цялата тайна на неговите търговски успехи – той вмъкваше в своите афери хора, близки до правителството, и особено хора, близки до двореца, и след това примижаваше хитро, усмихваше се мазно и си тананикаше най-изтърканите шлагерчета. Той се запознаваше бързо и непринудено с всички, които му трябваха. И имаше това чудно качество да стане близък и свой с хората, които му бяха нужни, без да дружи особено много с тях и без да изглежда, че се натрапва преднамерено.

Хаваджиев беше умен, само че порочен и мързелив. През ученическите си години той беше се ровил в разни енциклопедии и беше нагълтал оттам най-различни, откъслечни и несистемни познания. В университета, преди да запише право, смени няколко факултета, от които пазеше книжки със заверени семестри. В Медицинския факултет беше учил дори за изпити. И оттогава умело си служеше с малкото познания, за да учудва своите случайни събеседници. От римското право той цитираше няколко изречения на латински. От химията, която беше прелистил доста повърхностно, знаеше нещо за свойствата на „царската вода“, за курioзната нежност на „батавската сълза“, а до преди три-четири години дори можеше да напише дългата и трудна формула за получаването на индиго от нафталина. Разказваше за странните походи на змиорките, обясняваше в какво се е състояло заблудението на Кювие в спора му със Сент Илер, подмяташе за някои странни обичаи у ескимосите и уж дословно цитираше речта на Наполеон пред египетските пирамиди... Доказваше „по чисто научен път“, че две и две не правят четири и доста похватно нагласяваше някои фокуси с карти, с верижки, с монети и с носни кърпички... С особен патос, когато паднеше случай, той привеждаше примери за експлоатация в животинския и растителен свят и вадеше заключение, че това състояние на нещата е съвсем логично, естествено, оправдано и законно и в човешкото общество. Като го слушаха, дамите от висшето общество и простите търговци изпадаха във възторг. Те го препоръчваха и канеха с охота в своята среда и той използваше всичко за своите нечисти кроежи и сметки. Главният прокурор знаеше, че и с него Хаваджиев се запозна от някои користни съображения, но го търпеше заради жена му.

И сега, когато вече се качваше по стълбите към това просташко тържество, той си мислеше колко противно му е всичко и колко

необходимо същевременно... Но какво представляваше тази сграда? Съпритежателският дом беше нов и ако се съдеше по външната врата, по перилата и простата мазилка, това беше една от хилядите спекулантски постройки на тъпите и алчни предприемачи, с евтини, паянтови апартаменти, из кухните на които човек мъчно можеше да се завърти, и клозетите, и баните на които бяха натикани в тесни и мухлясали ъгълчета. По тясната фасада на съпритежателския дом можеше да се съди, че апартаментите не са много големи. Къде тогава щеше да приеме толкова гости този: нов богаташ? Сигурно в някое тясно вестибюл-че със стари канапета и без директно осветление...

На вратата на единствения апартамент на първия стаж беше закована малка емайлирана плочка, на която пишеше: „Манол Каев внос-износ“. Главният прокурор се спря развълнуван. Значи, тук е! Той натисна бутончето на електрическия звънец и нетърпелив, с разтуптяно сърце, недоволен от себе си и същевременно любопитен, доста дълго гледа ясните черни букви върху емайла, който емайл, кой знае защо, му изглеждаше като пръска от гъсто кисело мляко...

Една жена, облечена скромно, с добродушно селско лице и със сдържана, но непринудена любезност го покани да влезе, като пое в тясното и дължко вестибюлче пардесюто му. Тя не изглеждаше да е домакинята, но пък не мязаше и на слугиня. Тя закачи сръчно пардесюто му на отрупаните закачалки и като му се усмихна сърдечно, отвори стъклената врата, зад която се чуваха шумни разговори, смехове и препирни, Йоргов пристъпи със свито от стеснение и същевременно от вълнение сърце. Той и без това беше смутен, защото не знаеше как да се отнесе към жената, която му отвори – дали като към стопанка, или като към прислужница. Удари го гъста и лютивва вълна от тютюнев дим. Той погледна слисан и понечи да махне с длан пред очите си – стори му се, че това е някакво мигновено видение. Защото това не беше посещение в малко апартаментче с вестибюлче без директно осветление и с неизбежните три-четири малки стаички. Това беше бляскава зала, доста продълговата, с интересна ъглова чупка в дъното, към западната страна. Тази зала беше постлана с пъстри, красиви персийски килими. Три големи матови глобуса и много матови крушки по стените разливаха мека изобилна светлина. Из залата бяха разхвърляни няколко масички с по четири кресла околоръст и с по няколко табуретки отстриани. Върху всяка масичка имаше по една голяма кристална пепелница, грамадни табакери с цигари, дървени кутии с пури, кибрит. На западната страна, близо до вратата, имаше луксозен шкаф с радиограмофонна апаратура.

Основата на шкафа се състоеше от няколко отделения, в които освен плочи с слагери и лека музика бяха наредени и плочи с избрани творби от Бетовен, Моцарт, Шуберт, Вагнер, Лист, Григ... Йоргов очакваше да види еснафска обстановка с образцова безвкусица и поради това сега стоеше объркан и не знаеше какво да прави...

Хаваджиев, който, както изглежда, го чакаше с нетърпение, се спусна, хвана го под ръка и го издърпа зад вратата, дето, в северната част на приемния салон, имаше малък бюфет, стъкмен богато, умело и с вкус. Около елегантния тезгях бръмчаха мъже и жени и като в модерните кръчми на столицата закусваха и пиеха прави, увлечени в шумни разговори, закачки и спорове.

Йоргов се намръщи. Той би бил хиляди пъти по-благодарен, ако наистина беше попаднал в селяндурска обстановка. Тогава би чувствувал поне своето духовно превъзходство. А сега? Как можеше да изрази презрението си към простацината на тези парвенюта? Та това беше малък приемен салон, който можеше да задоволи вкуса и на най-придирчивия европейски дипломат.

Но Йоргов знаеше, че и вкусът тук бе купен с пари. Цялата тази уредба беше направена от някой даровит, но беден художник срещу мизерна надница. Тук не беше вложено нито грам собствено разбиране, защото опитното око лесно можеше да долови зад блясъка и лукса небрежното отношение на наемния естет.

Хаваджиев го замъкна в дъното към бюфета и се наклони към ухото му:

– Да те запозная с домакините... Мили, непосредствени хорица...

Най-напред той го представи на старата Каева, суха, висока жена с уморено, измъчено лице. Тъй като дъщерята беше й забранила да води разговори, за да не издава своята селска простотия, домакинята само се усмихваше неуместно и хъкаше неопределено. И човек не можеше да разбере съгласна ли е с нещо, или не е съгласна. Инак тя беше облечена прилично в тона на нейната възраст и според материалното й положение. Натрапените грижи на шивачките личаха във всяка гънчица на скъпата тъмномаслинена копринена материя.

Докато Йоргов гледаше напудреното лице на старата Каева и не знаеше в каква насока да води разговора, защото жената като че не го разбираше, Хаваджиев посегна в една купчина мъже, разприказвани горещо току зад гърба му, и сякаш измъкна оттам малко човече с мазно угодливо личице и с плахи, несигурни движения, като че ли всеки момент чакаше удар за някакво неволно провинение, Йоргов се ококори,

като разбра, че това е домакинът. Тази малка, плешива, валчеста главичка, нищожна и жалка, нямаше нищо общо с представата за едрия, груб и дързък селяндур. И тъй като Йоргов чакаше да срещне именно грамаден недодялан богаташ, струваше му се, че Хаваджиев се шегува и че това не е и не може да бъде Каев. Хаваджиев посочи високопоставения гост и на два пъти натърти, че той е главният прокурор. Човечето се учуди радостно и раззина малката си устица, в която не само че нямаше нито една златна коронка, но дори на долната челюст един кучешки зъб и два кътника бяха съвсем разядени.

Глупавото запознаване с домакина се съкрати поради това, че край тях се провря дъщерята, „виновницата за това мило тържество“, както се изрази една от гостенките, и Хаваджиев я хвана за ръката. Тя се сепна и като го видя, усмихна му се като на свой вътрешен човек.

– По-полека, Льоли, ще подминеш късмета си – рече той със своя ленив интимен тон.

– Аз съм родена без късмет – отвърна свободно Льоли Каева.

– Ба, не се знае – примижа лукаво Хаваджиев и посочи госта: – Господин Йоргов, главният прокурор... Ерген и кандидат за идеална любов... Само че – и той дигна показалеца на дясната си ръка, – длъжен съм да предупредя такава прекрасна госпожица – той е човек без бъдеще, защото... – Хаваджиев замижа за секунда.

– Защо без бъдеще? – учуди се посмутено младото момиче.

Хаваджиев, който беше предизвикал и чакаше именно този въпрос, додаде:

– Защото е само на тридесет и две години, а е постигнал вече всичко... Ако да имаше още няколко годинки, положително би бил министър... Но и това, ако е рекъл господ, ще стане...

Домакините гледаха усмихнати човека, който беше постигнал всичко и който след време щеше да бъде министър, уверени, че и той е един от многобройните кандидати на дъщеря им. Обаче дъщерята беше свикнала с ухажванията на такива важни ергени, за какъвто тя смяташе главния прокурор, и си даваше вид, че не му обръща внимание.

Хаваджиев предложи да пийнат по чашка вино и в това време Льоли Каева с леко кимване на глава се откопчи от досадната компания на своите родители. Но Йоргов не я забеляза дори, той седеше като на тръни, защото, доколкото можа да обходи с поглед салона, никъде не зърна Катя Хаваджиева. Той нарочно се извърна с пълната чаша в ръка, за да може да огледа още веднъж всички кътчета. Ала и този път не я откри. „Не е дошла!“ – изпъшка той в душата си. „А може би тя дори и не

знае!“ Стана му обидно, горчиво и тежко. „Клопка на тоя мошеник!“ – съобрази той. „Искал е да ме представи на тези простаци, които сигурно са хлътнали някъде или се надяват да предотвратят някое дело за спекула!... О, нека почакаат! Аз така ще го наредя, че ще има да ме помнят. И този ментарджия!“ – закани се той на Хаваджиев. „Тъпкано ще му го върна!“...

Йоргов изпи виното на един дъх и без да остави празната чаша, пак се зазяпа във всички ъгълчета на салона. Обстановката беше приятна и в нея нямаше нищо просташко. Всичко беше много скъпо, красиво и поставено на място, с мярка и при възможната най-голяма художествена простота. Да, тук беше пипала веща ръка. Това се виждаше и от картините по стените – те наистина бяха подбрани, но подбрани от художествените изложби само през един сезон. Защото за истинска художествена колекция не са потребни само пари и вкус, но и време. Една дама хълцаше от възторг зад гърба на главния прокурор. Тя казваше, захласната в стената, че по-красиви тапети не е виждала.

– Чак от Мюнхен са – извърна се старата Каева с изражение на превъзходство и без да се страхува, че може да изгърве някоя нередна приказка, защото знаеше, че тапетите са от Мюнхен. – Манол като рече да прави нещо... половин милион ни излязоха тия книжки.

– А бе, половин милион, ама красота! – обади се червендалест мъж, задъхан от тлъстини и пушене.

А Йоргов хапеше устни.

„Тъпкано ще му го върна!“ – заканваше се той и като че все повече и повече се ожесточаваше. „Какво гледам още? Защо не се измитам?... Нека почака той – ще види кой е кум и кой стар сват.“

Главният прокурор гаврътна чашата, която за втори път му наляха, и вече се канеше да се измъкне по някакъв начин, когато Хаваджиев, все така усмихнат, доволен и спокойно-ленив, го хвана под ръка и го изтегли настрана. Те вървяха бавно, като че ли се наслаждаваха на тази походка с важни, отмерени крачки. Хаваджиев мърмореше нещо, което Йоргов дори не чуваше, защото все мислеше за Катя и за това, дето Хаваджиев по измамнически начин го домъкна тук. Но къде отиваха те? В дъното на салона, точно под южния прозорец, който заемаше комай цялата стена, имаше малка естрадка за оркестър. Тази естрадка беше подвижна и макар че сега нямаше никакви музиканти, не бяха я дигнали. Сигурно нямаше къде да я дянат.

В дъното на салона, в чупката на запад, която чупка не се виждаше от вратата и от бюфета, имаше маса, кресла и табуретки както в

предната част на салона. Отпуснати в креслата и присвити върху табуретките около масата, неколцина от гостите разговаряха оживено. Между тях беше и Хаваджиева. Още щом зърна праметнатия изваян крак със светлобежовата коприна на паяжинния чорап, Йоргов повдигна рамене и хълцукна от изненада. Сложна и противоречива смесица от радост, смущение и ревност разчовърка сърцето му. Какви бяха тези мъже около нея? Флиртуваше ли с тях, или с някого беше завързала вече и по-сериозни връзки? Защо беше се отделила в този ъгъл? Криеше ли се от любопитните и завистливи хорски погледи?...

Много въпроси, един от друг по-мъчителни и по-парливи, се сборичиха в съзнанието на главния прокурор. На него му се струваше, че всички мъже, към които тя проявява най-незначително и случайно внимание, са по-достойни от него. И това страшно го измъчваше.

Отпуснат и нехаен със своята неизменна усмивка, Хаваджиев го представи на непознатите гости. Единият от тях беше студент по медицина, другият – фабрикант на оцет и член на акционерно дружество за внос-износ, третият – важен господин с лъскава, гладко причесана коса – чиновник от министерството на външните работи. За него Хаваджиев успя да му пошушне, че има връзки с влиятелни дворцови хора и че е бъдещ пълномощен министър. И, кой знае защо, на Йоргов се стори, че именно този бъдещ пълномощен министър е опасният съперник и че Хаваджиева е влюбена в него. От момента на тяхното запознаване Йоргов го ненавижда и дебнеше случай да го уязви. Болзенното угнетение и мъчителното подозрение заседнаха дълбоко в сърцето му. Стори му се, че Хаваджиева не се зарадва, като го видя. Тя само кимна небрежно с глава и дори не го покани да седне при тях. Сега беше момент да завърти пети, да си иде и веднъж завинаги да скъса с тази високомерна жена. Но главният прокурор нямаше сили за това. И той стоеше и гледаше разтреперан, разяден от непоносимата болка на ревността и безсилието.

Хаваджиев, който беше отишъл до съседната маса пред оркестровата естрада, за да си вземе пура от дървената кутийка, хвана за лакътя един от наетите за тази вечер келнери и с превъзходство, което в такива случаи се прикрива с фамилиарност, рече:

– Драги, донес за старите хора две столчета.

Когато келнерът домъкна две табуретки, той настани главния прокурор при жена си и махна на келнера да почака.

– Ама вие нищичко ли още не сте глътнали? – погледна той масичката. – Ааа! Не може така. Ти, Кате, какво ще пийнеш? – обърна се той галено към жена си. – Винце или биричка?

– Поръчай нещо по-силно – отвърна, без да го погледне жена му, все така видимо недоволна от нещо, отегчена и навремени дори груба. Всички, които я познаваха, никога не бяха я виждали така затворена и сърдита. Обикновено тя беше много мила, любезна и усмихната, приказлива, забавна и остроумна. Главният прокурор все се питаше – дали не се нацупи поради неговото идване? Той следеше под око как тя хапеше и притискаше между белите зъби своите меки, нежни, чувствени и извънредна силно начервени устни и, кой знае защо, му се струваше, че тя прави всичко това, защото го ненавижда и защото не може да го понася.

– Господата? – чакаше поръчки Хаваджиев. След малко той се разпореждаше на бюфета, като мятеше закачки наляво и надясно.

– Защо тази вечер госпожата е в лошо настроение, ако смея да попитам? – цял пламнал от вълнение и тревога, изедна момент главният прокурор, и тихичко, комай шепнешком, попита своята съседка. Той бабабанеше нервно по коляното си и чакаше с такова напрежение, с каквото подсъдимите чакаха да чуят – живот или смърт.

Тя се извърна съвсем лекичко и се усмихна сдържано:

– Не... нищо... така, малко съм разстроена. – И се огледа, сякаш търсеше някого.

Йоргов отдъхна. Лъх на смътна и далечна надежда го разведри. Има живот и за него, тя не го мрази, не е настроена лошо поради идването му.

Хаваджиев се върна с келнера, който беше натоварен с бутилки и чаши.

– Дай ми една цигара – обърна се Хаваджиева към съпруга си. Той бръкна лениво в нарочния вътрешен джоб на самото си, за да извади златната си табакера, но в този момент главният прокурор и бъдещият пълномощен министър с мълниеносна бързина лредложиха своите кутии. Но тъй като главният прокурор не успя да отвори добре своята кутия, Хаваджиева направи вид, че се колебае за миг, видимо поласкана от тази любезна готовност, и без да направи някакъв особен знак на благодарност и признателност, взе си папираса от табакерата на главния прокурор. Бъдещият пълномощен министър не се обезкуражи – той измъкна със същата фокусническа бързина запалката си, щракна похватно и я поднесе с елегантен жест. Бледото пламъче, като езиче на новородено, близна крайчеца на папиросата. Хаваджиева смукна ароматния дим с дълбока наслада и се отпусна в дълбокото кресло. Тя сложи красивата си глава върху облегалото и се загледа унесено в белите кълбета на

тютюневия дим, които се разтягаха лениво и изчезваха бавно.

Като нареди чашите, келнерът застана мирно, готов за поръчките, и в тази си поза той приличаше на голяма черна скоба. Хаваджиева го погледна с четвъртинката на окото си.

– Какво ще заповяда госпожата? – изви учтиво врат келнерът.

– Какво има? – попита с тон на досада Хаваджиева, сякаш този въпрос отдавна беше ѝ омръзнал, както бяха ѝ омръзнали и всички тези познати деликатесни напитки.

– Ликьор? Бенедиктин? – подпитваше той любезно и настоятелно. – Може би един коктейл?

– Една сливовица – поръча Хаваджиева.

– Слушай, любезни! – обърна се бъдещият пълномощен министър към келнера. – Я налей и на мене една сливовица. – Когато келнерът наля и неговата чаша, той я вдигна тържествено и като се поклони леко и крайно любезно, рече: – Госпожо, поздравявам ви. Ето това аз наричам вкус – той посочи с кимване пълната чашка, – чисто, натурално, нашенско и – хваща място.

В ъгъла до креслото на бъдещия пълномощен министър, върху висока масичка от масивно орехово дърво, звънна телефонът. Студентът по медицина дигна слушалката, Изведнъж всички наоколо млъкнаха и се загледаха в него. „Да, да“, кимна студентът. „2-43-34. Само че, извинете, имате грешка, господине!... Не, моля ви се. Тук е канцеларията на тенекеджийското сдружение...“ Той остави слушалката върху бакелитената вилка и прихна. „Търсят Каев... за някакви бъчви... Пратих ги за зелен хайвер...“

– Все пак разговорът може би е поръчан – забележи внимателно и делово търговецът на оцет.

– Ба – сви небрежно рамене бъдещият пълномощен министър. – Човекът вика гости и ще поръчва разговори.

– Шегата беше безсолна – забележи отсечено и сухо Йоргов.

Хаваджиева погледна недружелюбно бъдещия пълномощен министър и това още повече възвърна самочувствието на главния прокурор. Значи, тя одобрява поведението му към тези разлигавени господа. Главният прокурор беше доволен, че дойде на този инак глупав прием. И на него сега му се искаше да поведе някакъв много интересен и много сериозен разговор, за да я учуди, да отвлече вниманието ѝ, да я заинтригува, да я запали. Той искаше да я види оживена и възторжена, много оживена и по-възторжена, отколкото тя обикновено беше. Но Йоргов не знаеше как да я запrikaзва. Друг път тази жена слушаше всички

разговори с някакви радостни, светли, щастливи очи, усмихната и като че безкрайно доволна, а сега беше рязка, наежена и угнетена. Тънките ѝ вежди, проскубани внимателно и продължени нагоре с нежна линия от въглен, бяха нервно свъсени. Защо тази вечер Хаваджиева беше така потисната? Да бяха се карали с мъжа си? Не, той беше както винаги отпуснат и фамилиарен и както винаги – извънредно любезен с нея. Наистина тази любезност беше формална, но това си е било винаги така.

Край масата в ъгъла се мярна жената, която посрещна главния прокурор при пристигането му. Тъй като със своите дрехи тя се отличаваше доста рязко от богато облечените жени на този прием, то всички в тихо-то ъгълче съвсем неволно я загледаха.

– Тази каква е? – попита ниско съпруга си Хаваджиева.

– Мисля, че е леля на Каев – отговори той шепнешком. – Семеев талисман. Истински диктатор в горния етаж.

Лелята водеше сина на Каев, ученик в немското училище, но той беше се отплеснал някъде и поради това тя се поспря да го почака. Тя усещаше особеното внимание на тия непознати хора и това я стесняваше. Когато момчето дойде при нея, тя го сгълча строго:

– Хайде, Спиридоне! По кое време ще ставаш утре!

Лелята сложи ръка на тапицираната стена точно срещу главния прокурор и един правоъгълник в размерите на средно голяма еднокрила врата се отвори. Лелята посегна, пипна електрическия ключ и бледа светлина падна върху стръмни стълби, постлани с пъстра ивица от домашна селска черга. Тези стълби водеха за втория етаж и това изненада всички. Само Хаваджиев не се учуди. И когато вратата се залепи плътно за стената, Хаваджиев кимна с глава.

– Ред има в тази къща – рече той. – Ето туй разбирам аз дисциплина; който трябва да гуляе – гуляе, който трябва да спи – спи.

– М-да – кимна като на себе си главният прокурор, – сега разбрах защо целият този етаж е направен на салон. Значи – спални, кухни, всичко е горе.

– Това е идея – измърмори мечтателно бъдещият пълномощен министър, като пусна няколко кълбета дим, замижа и хвърли през леката димна завеска лисичи поглед към бялата, нежна, грациозно извита и силно напудрена шия на Хаваджиева. – Долу гостите, горе семейството. – И като помълча за секунда, додаде с леко тръсване на глава: – Умно.

– Не е много умно, ако имаш достатъчно пари, за да купиш два апартамента един над друг и да ги съединиш с проста стълба – забележи сухо, с подчертана неприязън Хаваджиева. – Това всеки долгерин може

да направи.

Смутен от този предизвикателен тон, бъдещият пълномощен министър се усмихна глупаво, извади от вътрешния джоб на самото си малко гребенче и среса без нужда гладко прилепналата си коса. Йоргов смукна с наслада и дълбоко душевно удовлетворение от цигарата си, изпусна няколко кълбета дим и ги проследи, като мижеше с дясното си око. Така той мигаше винаги, когато в съдебната зала председателят или някой от членовете на съда задаваха удачен въпрос на подсъдим комунист.

Никой не знаеше как да наруши неловкото мълчание след рязката забележка на Хаваджиева, когато откъм ъгъла се показва Каев, тържествено наперен, с чаша в ръка. Малкото му лице, на което той искаше да придаде някаква особена важност, беше смешно зачервено, голото теменце лъщеше силно на изобилната електрическа светлина. Той се завъртя като пумпалче и изпъчил малките си пилешки гърди, на които блестеше късче от златен ланец, дигна високо чашата.

– Госпожи и господа! – извика той малко декламаторски с пресилен, фалшив патос, без да съобрази, че тук имаше само една госпожа. – Имам удоволствието да ви съобщя една радостна новина – радиото току-що предаде, че германците си възвърнали два града.

– Как тъй – възвърнали? – попита троснато Хаваджиев, като проточи подчертано последната дума и изгледа с унищожителен укор дребния домакин. – Че кой и кога е превземал германски градове, та сега са си ги възвърнали?

Малкото човече пребледня.

– А че... руски де... градовете са руски, но сега германците пак ги превзели – смутолеви уплашено и несигурно Каев. Той знаеше – само един слух, че се е усъмнил в германската победа, и цялата му търговия може да рухне.

– Прав е господин Каев – намеси се бъдещият пълномощен министър, – това, което веднъж германците са превзели, то си е германско... А на война като на война – понякога, колкото и да си силен, все поотстъпваш нещо... – И той погледна крадешком Хаваджиева, която беше се облегла на креслото и хапеше до болка своята мека, нежна, чувствена устна.

– Тъй де... тъй де... – заклати глава Каев и се загледа с надежда и благодарност в своя неочакван защитник. Той забрави да пийне от чашата си, както му беше обичаят, наведе я в залисията и изля малко от виното. – Та това исках да кажа и аз де... което веднъж са превзели

германците, то си е вече тяхно... дума да не става...

– Възвърнали са си, знача, два града от окупираната територия на изток – поясни с тона на вещ познавач главният прокурор, като наблягаше на всяка дума, сякаш диктуваше формула.

– Ама тъй де... тъй де... точно така – обърна се с жалък, умолителен израз и към него домакинът. – Свои градове... и радиото така го каза...

– Но при Сталинград нещо се запънаха – под-метна съвсем случайно и небрежно студентът по медицина.

Никой не обърна внимание на думите му. Само Хаваджиева трепна като от лек електрически ток и сянката на някакво мътно, ядовито чувство премина през хубавите ѝ светли очи. Тя се напрегна, за да чуе още нещо за Сталинград, но никой не подхвана като че случайно изтърваната приказка на студента по медицина. Завършила френски колеж, живяла в Германия, Хаваджиева четеше не само леки роман-чета и илюстрирани немски списания. В най-тихите и потайни часове на късните вечери, когато самодоволният ѝ съпруг, уморен от своите сложни и тъмни търговски сделки, спеше блажено и мукаше от удоволствие в съня си, тя, излетната на отоманката пред радиото, слушаше прекрасни музикални късове и чакаше новини на френски и немски от Лондон, Берн, Стокхолм, Москва... Отначало тя ловеше новините от Москва ей тъй, само за разнообразие, колкото да се наслади от безсилието на ония, които тя мразеше с всички фибри на своето нежно, изтънчено, прекрасно тяло. Но тези новини ставаха все по-интересни и по-обезпокоителни. Обезпокоителни ставаха те, защото онова, което говореха от Москва и което немците се мъчеха да опровергават с викове и гръмка заплашителна фразеология, се потвърждаваше постепенно, планомерно, неумолимо. Дъщеря на един от палачите в Моравската област през Първата световна война, който след разгрома избяга в Берлин, Хаваджиева беше възпитавана в германofilски дух и смъртно ненавиждаше комунистите. Тя беше дълбоко убедена, че у тях няма никаква душа, че те не са движени от никакви възвишени идеи, че в тяхно лице се проявяват най-дивите варварски инстинкти. И ѝ се струваше, че ако комунистите бъдат смазани и избити до крак, човечеството ще се възроди и над света ще грейне ново слънце... Тя отдавна следеше по радиото ужасната битка при Сталинград, но смяташе, че съпротивата на болшевиките там е съпротива на умирающ. За нея нямаше какво съмнение, че Червената армия хвърля последните си танкове, последните си самолети, последните си оръдия. След това вече на болшевиките няма да им остане нищо друго, освен да

бягат зад Урал. Един много културен и много интелигентен германски генерал беше й обяснил нагледно, че дори и да желаят, американците и англичаните не могат да дадат на руснаците такава техника, каквато е необходима за едно що-годе по-сериозно съпротивление срещу бронираната германска армия. А на всичко отгоре, потвърди интелигентният немски генерал, англичаните и американците не желаят да помагат на своите червени съдружници... Откъде тогава тази съпротива при Сталинград? И на какво се дължиха тези победи на червените?... Армията на Паулус била заградена. Това се потвърждаваше от всички неутрални станции. То е страшно дори при положението, че заградените немски войски ще се откопчат както при Старая Рус. Защото такава голяма и силна армия може да се загради с още по-голяма и по-силна армия... Хаваджиева не споделяше с никого тревогите си за Сталинград. Дори със съпруга си, който си живееше безгрижно, уверен сляпо в германския гений, тя не размени нито една думичка за тежкото положение при Сталинград... Угнетена от лошите известия, потисната от тежко предчувствие, уморена от безсъница и нервво напрежение, тя само хапеше устни и пушеше цигара след цигара.

Хаваджиев стана. Той беше пийнал вече и думите просто напиреха в устата му.

– Господа – каза той с особен доверителен тон и малко развълнуван. – Можете да бъдете сигурни, че светът ще види чудеса, които още не са виждани и не са сънувани. – Той смукна от цигарата си, погледна аудиторията, за да разбере какво впечатление е направило неговото особено обръщение, и като примижа многозначително, изви бавно глава нагоре. – Знам от положително място – той махна с цигарата и натърти разчленено: – по-ло-жи-тел-но, че всички приготовления за последната офанзива на Източния фронт са готови – чака се само заповедта на фюрера. Новото оръжие било вече готово и по местата си... – Той остави чашата си и млясна. – Но-во-то о-ръ-жи-е! Германците предупредили болшевиките, че ако в определен срок не дигнат ръце, то отговорността за последниците пада от Райха... Новите германски „хикс-снаряди“ унищожавали всичко живо на четиридесет и два километра в диаметър...

– Омръзна ми да слушам за вашите нови оръжия! – процеди с язвительна досада Хаваджиева.

– Как? Ама ти, Кате, не вярваш ли? – наведе се учуден и я изгледа укоризнено мъжът й.

– В какво да вярвам? – Свила устни, стиснала цигарата между тънките дълги пръсти на дясната си ръка, лакътят на която беше сложен

върху облата примамлива извивка на праметнатия ѝ десен крак, тя изгледа с израз на предизвикателство и презрение малката компания.

– Ти не вярваш, че немците са дали такъв ултиматум? – все така учуден я гледаше мъжът ѝ. – Ами ти знаеш, Кате, немците са културен, хуманен народ, те не искат да се пролива напразно кръв... А там не всички са комунисти, защо да гинат невинни хора...

– Комунистите с нагайките са в тила на Червената армия – рече бдещият пълномощен министър с тон, като че ли беше се разсърдил някому. – Те насила карат народа да се бие.

Хаваджиева скръдна със зъби, шията ѝ пламна, очите и съвсем потъмняха. Тя угаси нервно цигарата си, която не беше изпушила дори до половината, и като се отпусна назад в креслото си, завъртя леко глава.

– О, как ги мразя тези комунисти! – рече тя тихо, като на себе си, но с такъв дълбок, непознат и страстен тембър на гласа, че дори съпругът ѝ я изгледа учуден. – Но те са... те... те... аз тях по ги уважавам от такива герои като вас, защото те се бият за тържеството на своите варварски идеи, а вие не си помръдвате пръста за цивилизацията и само се хвалите с чужда храброст! ...

Задъхана, тя запали нова цигара и като гълташе жадно ароматния дим, гледаше с премрежени очи нагоре. Тя изпадна в бяс и отчаяние винаги, когато си представяше едно бъдеще на „животинско равенство“, както се изразяваше баща ѝ. В нейното съзнание не можеше да се мерне дори мисъл за материално благоденствие и духовно издигане на целия народ. Според нея културата затова е култура, защото само малка, избрана част от обществото е винаги сита и има достъп до великите творения на изкуството. Че какъв живот ще да е то, когато и обикновеният селяндур ще слуша и ще разбира „Лунната соната“ или с часове ще се захласва в загадъчната усмивка на Джокондата?... Но тези лигави, самодоволни страхливци и карьеристи тук нямаха нито грам фантазия, за да си представят като какво би се случило, ако комунистите победят... А там, на Източния фронт, ставаше нещо ужасно. Там германците търпяха поражения. От шведски и швейцарски радиостанции тя долавяше, че това не е никак случайно. Наивниците тук се залъгваха, че немците били спокойни. Но тя знаеше от баща си – те и през миналата война са били спокойни до последния ден, когато капитулираха.

Грамофонът засвири, започнаха танци. Хаваджиев погледна часовника си.

– Бреее! – учуди се той. – Виж как си върви времето. – Той дигна чашата и изпи остатъка от виното, дръпна се назад и се поклони

непохватно: – Прочее, лека нощ и приятно забавление. Ще ме извините, господа, но аз имам малко работа и трябва да си ходя. – Той се поклони още веднъж на всички страни и се обърна към жена си: – Ти, Кате, като се умориш, ще позвъниш за колата. – Хаваджиев се ръкува само с домакина и се изгуби към бюфета.

Бъдещият пълномощен министър стана, чукна леко токовете на лачените си обувки, преви чинно кръст пред Хаваджиева и я загледа усмихнат.

– Мерси – рече тя и отхвърли с досада на противната страна красивата си глава. Бъдещият пълномощен министър се огъна пак, но този път сконфузено и усмивката му заприлича на гримаса. Като се превиваше леко, сякаш кръстът му беше от каучук, бъдещият пълномощен министър отстъпи към подиума, край който вече се въртяха двойки.

Главният прокурор отдъхна. Този млад човек, лепкав и безочлив, му досаждаше като муха. Учудваше го това, че въпреки явното пренебрежение и дори враждебността на Хаваджиева, той продължаваше да се натрапва. А, кой знае защо, главният прокурор смяташе, че именно тази вечер ще се реши всичко, и тъй му се щеше да остане насаме с красавицата. Той ще опита почвата, ще разбере дали да се надява на някаква взаимност, или трябва да преглътне горчивия хап и да понесе мълчаливо мъката си. Трябваше обаче да бъде внимателен – тя беше самостоятелна жена, характерна и остроумна. И главният прокурор искаше само да разбере дали това остроумие е заучено, или е плод на широка култура. Навременни в съзнанието му се мяркаха разни предположения. Не беше ли тя една добра актриса върху сцената на живота? – питаше се той. И всичко това, което така властно го привличаше, не беше ли само маска на една ловка авантюриста?... Той долавяше, че когато желае, тя може умело да се прикрива. И когато понякога се усмихваше, човек не можеше да разбере защо именно се усмихва – дали защото много добре познава предмета на разговора, или защото си няма никакво понятие... В нея имаше нещо загадъчно, и това още повече дразнеше амбициите му.

През последните срещи, които имаше с нея, той долавяше нейното настроение по гласа ѝ. Когато се преструваше, гласът ѝ беше писклив, а когато говореше със страст и от сърце, добиваше особен, топъл, гръден тембър. Особено сега Йоргов много добре долови тази интересна разлика.

Засвириха танго. Главният прокурор се оживи. По тялото му, в такта на мелодията, като че прибягваха ритмични тръпки. Хаваджиева

забележи това. И тъй като досега го виждаше все в някаква вдървена поза, тя го смяташе за човек със сухо въображение, формалист и поклонник на параграфите и алинеите. От мъжа си тя знаеше, че е добър правист и че владее занаята си. Този непринуден изблик на увлечение по такта на наистина прекрасното танго я заинтересува и като че зарадва. Досега тя се боеше малко от главния прокурор и го уважаваше. Сега за пръв път го почувствува и като човек, с когото могат и да се разбират.

– Много ли обичате музиката? – попита тя с участие. В гласа ѝ имаше нотка на искрена топлина.

– Да.

Той беше щастлив, задето тя го разбра.

– Музиката, това е животът – рече тя тихичко, но темпераментно.

– Но има късове, които просто ме разтапят – призна той с тон на дете, което са погалили, и посочи по посока на грамофона. – А туй, то е моето любимо танго.

– Само любимо? – погледна го тя закачливо и очите ѝ пак добиха предишния дълбок и щастлив блясък. – Та вие се вълнувате! Уважавам дълбоките чувства, страстните увлечения. Обичате ли да танцувате?

– Не винаги. Но това танго...

– Тогава?

Тя се приповдигна леко, като го гледеше внимателно в очите.

Йоргов подаде ръката си.

– А какво ще каже съседът, на когото отказахте? – задяна я той закачливо, като прихващаше талията ѝ.

Нейните очи потъмняха леко.

– Вманиачен млад човек, който не свети със собствена светлина.

Йоргов я разбра – той, този бъдещ пълномощен министър, си дава значение само дотолкова, доколкото има някакви връзки с дворцови хора. Да, тя знаеше от мъжа си, че той има такива връзки. А може би мъжът беше научил от нея.

Двойките започнаха да се увеличават и да се въртят по-оживено. Някои от тях си шушукаха нещо и се усмихваха щастливо. „Виновницата на тържеството“ също танцуваше с млад кавалер, върху рамото на когото слагаше предпазливо фризираната си главичка. Тя закачи стар запасен генерал, който дебнеше една млада дама. Старият генерал чакаше да прекъсне танца само за миг, за да я хване. И в очакване постепенно нагласяваше вратовръзката и оправяше самото си.

Макар че приближаваше полунощ, мнозина още обсаждаха бюфета. Любителите на хубавото вино и на силните напитки стояха облакътени

на чистия бляскав тезгях и от време на време мятаха безразлични погледи към танцувачите, като че ли искаха да кажат: „Защо ли си губите времето!“

– Каква скучна вечер! – пошушна тихичко, с гърдния тембър на гласа си Хаваджиева.

– Това се отнася и за мене, разбира се – под-метна хитро главният прокурор и сърцето му за барабани тревожно, защото от характера на нейния отговор зависеше по-нататъшната стъпка.

Тя се усмихна приветливо.

– Ако беше така, не бих ви го казала. – Тя рече това просто и откровенно.

– Понякога човек се изгървава.

– Не съм изгубила още способността си да съобразявам такива елементарни неща – отвърна тя. И допълни със спокойна решителност: – Ако не бяхте вие, аз щях да си ида със Стефан.

– Благодаря ви – рече той зачервен и забъркан от блаженство. – Ако да знаехте колко съм щастлив... Не бих желал тази вечер да има край... – Той сбърка стъпките и насмалко не я настъпи. И понеже не знаеше какво може още да каже, той смутолеви: – И в такъв случай, не може да става дума за някаква скука... – Този израз му се видя много протоколен и изгъркан, но нищо не можеше да се поправи вече.

Хаваджиева замълча за момент.

– Но аз говоря за тази среда. – отвърна тя, когато се отделиха малко от двойките.

– Средата няма никакво значение.

– Дори когато е такава просташка? – наведе се тя към ухото му.

– За умния и щастливия би трябвало да бъде още по-интересно.

– Е, да – въздъхна леко тя, като че ли съжеляваше за нещо, – но това зависи и от характера на човека... Аз ги мразя тия хора, глупави и еднообразни до смърт.

Когато стигнаха до бюфета, тя рече: – Ожаднях. – И се отстрани леко.

Оживени и като че едва забележимо смутени, те поръчаха по един лек шприц. Чукнаха се мълчаливо, но с ония краткотрайни погледи, които казват повече от думите, отпиха по глътка, замислиха се само за секунда и след това вече изпразниха чашите си на един дъх. Изведнъж запасният генерал, присламчен между бюфета и гърба на дебел износител на пулпове, се изпречи пред Хаваджиева и се поклони учтиво. Тя дори не му отговори и само се извърна рязко и с отвращение на другата

страна. Той се сконфузи и се оттегли посьрнал.

Грамофонът секна. Докато да сложат нова плоча, двойките се обърнаха и тутакси се струпаха около бюфета. Пред главния прокурор и Хаваджиева се спря Льоли Каева, малко изкуствено задъхана и също така изкуствено възторжена. С нея се мъкнеше млад архитект, син на известен столичен предприемач-строител. Девојката кимна за поздрав на главния прокурор и се залепи за Хаваджиева с она непресторен външен израз на доверие и интимност, тъй характерен за младите момичета към по-възрастните и по-опитни жени, които са техен идеал.

– Танцувахте ли? – погали я внимателно по страната Хаваджиева и след това съвсем леко и покровителствено я притегли към себе си. – При такова танго дори и старите се разшетаха – и тя кимна надолу към гърдите си, за да каже, че говори за себе си. – Нали?

– Ах! – присви намазаните си с вазелин мигли Льоли Каева. – Вълшебно танго!

– Това е любимото танго на господин Йоргов – посочи го с поглед Хаваджиева. – Познавате ли се? Главният прокурор.

Йоргов обясни, че Хаваджиев вече го е представил на цялото семейство, а в това време Льоли Каева и архитектът си поръчаха по чаша цитронада и бързаха да я изпият, защото грамофонът подхвана нов валс. И когато младите се вляха в кръга на въртящите се двойки, Хаваджиева проследи Льоли Каева с погледа на жена, която смята, че може да се радва отстраня на младежкото щастие.

– Симпатичничка, нали? – обърна се тя към главния прокурор. И го докосна леко по лакътя. – Да идем пак отвъд – не мога да понасям тук тази... – тя искаше да каже, че не може да понася тази паплач, но тъй като околните гости можеха да я чуят, свърна – тази бъркотии...

Тяхната маса в усамотения малък ъгъл на салона беше заета вече. Имаше насъбрани табуретки от освободените околни маси, виждаха се и два стола с облежала, които по всяка вероятност бяха свалени от горния етаж. От предишната компания тук беше само студентът по медицина. Той сбута един млад господин, който беше седнал в креслото на Хаваджиева. Младият господин скочи чевръсто и покани дамата да седне. Главният прокурор мина откъм стената, запуши и се облегна на телефонната масичка.

Макар че младите хора от групата се посмутиха след пристигането на Йоргов и Хаваджиева, все пак оживеният разговор, който бяха подхванали, не пресекна съвсем. Спореха върху това дали изобщо е възможно с един замах и с нови и никому неизвестни още лъчи германците да

изтребят цялата Червена армия, или това са само фантазии. Привърженик на мълниеносния удар с нови непознати досега лъчи беше млад железопътен инженер, твърде самонадеян и твърде словоохотлив. Макар че всички тези млади хора тук вярваха в приказните изненади на германската техника и макар и да допускаха, че в по-далечно бъдеще са възможни и такива лъчи, засега те се съмняваха в това.

– Мога да ви уверя, уважаеми дами и господа – заяви възбудено и категорично инженерът като човек, който е дал дума да пази тайна, но който при изключителни обстоятелства и без да увреди с нещо на предприетото дело разкрива една истина от съдбоносно значение за човечеството, – че това не само не е никаква фантазия, но че апаратите за смъртоносните лъчи са вече пренесени на Източния фронт и тези дни светът ще бъде смаян и ще разбере какво значи германска наука и германска техника! – Той изрече всичко това на един дъх, като че беше го научил наизуст, изви десница и чукна театрално по масата.

Решителната увереност на този специалист порази приятно младата компания. Дори главният прокурор гледаше учуден. Само Хаваджиева се усмихна демонстративно с презрителна горчивина. „Ето-мислеше си тя, – този хапльо приказва в същия дух и дори с думите на моя съпруг. И откъде тези легенди, които само ни приспиват за страшната опасност? Разнася ги най-напред нашата глупава преса и с това притъпява живото чувство за борба с варварския комунизъм...“ О, как ги презира тя тези изгладнели мамини синчета за техния словесен героизъм!...

– Значи, тези дни може да се очаква катастрофата на Източния фронт? – попита наследникът на главния акционер от дружество „Български плод“, и попита не за да се осведоми, а за да се наслади от онова, което отдавна чакаше и в което сяпао вярваше.

– Че то ликвидират ли болшевишка Русия, другите да дигат ръце! – обади се един нов млад спекулант.

– Англия какво ще прави тогава? – плесна радостно ръце студентът по медицина. – Тогава коварният Албион ще отговаря за всичките си исторически престъпления.

– Ще се предаде! – допълни сериозно, делово и спокойно сухата госпожица, която досега мълчеше и само полюляваше срещу Хаваджиева дългите си старовремски обици. И тъй като забеляза, че на нейната, именно на нейната увереност Хаваджиева отвърна с ясна, подчертана, презрителна гримаса, госпожицата я изгледа подозрително и попита натъртено, сърдито: – Какво, мадам, не вярвате ли?

Хаваджиева пламна. За момент й се стори, че губи разсъдка си.

Вълна на дълго стаена мъка, на притискана омраза, на дълбоко презрение и неударим протест, при самочувствието за явното ѝ превъзходство, я блисна. Две вени на тънката ѝ бяла шия започнаха да пулсират, красивите ѝ ноздри се разшириха. Кому се сопва тази градинска чучула? Знае ли тази кукумявка, че Хаваджиева по цели нощи не мига, не защото не вярва в германската победа, а защото знае, защото следи как пътищата към тази победа стават все по-тесни и по-стръмни, а реална помощ освен хвалебствени папа-галски кръсци за немския героизъм, отникъде няма! Хаваджиева не искаше да издаде своя гняв и поради това замижа за известно време, докато да се съвземе.

– В германската мощ вярвам – рече тя с привидно спокойствие, но личеше, че цялата се люлее от вълнение, – но не вярвам на празните приказки далече от фронтовете, дето истинските герои и рицари се бият и умират за цивилизацията. Германия няма нужда от тайнствени оръжия, за каквито се дрънка наляво и надясно, тя си има достатъчно обикновени оръжия, за да победи, но няма достатъчно доблестни мъже, за да ѝ помогнат! – Всички я гледаха втренчено, смутени и мълчаливи. – Нещо повече! – завъртя с печално изражение хубавата си глава Хаваджиева. – Когато тук нашите кръчмарски храбреци пеят „Ний ще литнем срещу Англия“, комунистите минират нашата държавна и обществена сигурност под носовете ни. И никой не си помръдва пръста поне тях да постави там, дето им е мястото... – Тя праметна крак върху крак и поsegна да си вземе папираса от отворената пред нея кутия, но се досети, че кутията е чужда и се дръпна като ужилена. – Пардон! – И погледна към главния прокурор, който я слушаше захласнат, поразен, и следеше всяко нейно Движение. Той подаде мълниеносно табакерата си. Тя запуши, изпусна няколко кълбета дим и се облегна сърдито върху ръба на креслото. С цялото си държане, с позата си, с израза на лицето и с блясъка на очите си тя им казваше: „Презирам ви и все едно че не съществувате!“

– А госпожата какво иска да направим? – попита железопътният инженер и малките му мустачки като крилца на черен бръмбар трепнаха. Той говореше като обиден. Но личеше, че и другите млади мъже от компанията са засегнати.

– Аз какво искам? – стрелна го след мигновено мълчание Хаваджиева. – Нищо. Но вие трябва да изпълните своя дълг на просветени граждани и патриоти: да излезете да се биете, а не само да хвалите германското оръжие, да превъзпяте германската техника и да се перчите с германската храброст. Добрата картучница, господа, не може да стреля

самичка и съвършеното оръжие би паднало в чужди ръце, ако няма смели волеви мъже да го държат здраво... – Тя смукна дълбоко от цигарата си и рече натъртено: – Виждате ли – ние, които най-много получихме от Райха и които най-много се гоим от победите на немското оръжие, само ние, от всички държави в Европа, не сме дали нито един доброволец на Източния фронт... Срам!...

– Ние пазим Балканите – обади се несигурно студентът по медицина.

– Нищо не пазим! – замахна с изящната си ръка Хаваджиева. – Не можем да опазим дори живота на ония, които се облягат на нашата вътрешна сигурност. Не е ли позорно това, дете немските войници се движат до лагера си при Дианабад само на групи, защото ги избиват в гората като зайци? Днес застреляха един германски офицер пред очите ми. Застреляха го посред бял ден на „Патриарх Евтимий“ и убийците избягаха. И нито един мъж, нито една жена не ги посочи. Всички се правеха като че нищо не са видели и нищо не са чули... И това в центъра на нашата столица! Пфю! – Тя тръпнеше в спазмите на неудържим гняв и очите ѝ все повече потъмняваха. И се извърна рязко към студента по медицина: – Това ли, господине, вие наричате „Пазим Балканите...“? – Тя се отпусна пак като обезсилена и процеди: – О, как противно е да слушам само хвалби и закани... с германското оръжие и с германската храброст! ...

Никой не намери нито една думичка да възрази – всички мигаха и мълчеха. И никой още не знаеше – да се обиди ли и да протестира, или да се съгласи с нейните искрени и правдивы укори.

– Та няма ли някой, който да е способен на едно едничко мъжествено дело! – каза тя миньорно, с дълбока скръб, и го каза като на себе си. – Как копнея да срещна човек, който не дрънка, не се заканва за чужда сметка, а изпълнява скромно своя граждански дълг и изтребва твърдо комунистите!... Да – подчерта тя енергично, сякаш възпламенена от своите собствени думи, – копнея да видя един такъв мъж!... – Тя прехапа устните си и нейният дълбок алт прозвуча като ехо на тежко и неотменно обвинение.

– Има и такива мъже – обади се глухо и като че стеснително главният прокурор.

– Не ги виждам! – отсече Хаваджиева, без да погледне някого.

Тогавя главният прокурор стри недопушената цигара в пепелника на масата и дигна слушалката от телефонната вилка.

– Дайте ми Централния затвор! – рече той тихо.

Всички го изгледаха учудени. Погледна го под ъгъл и Хаваджиева. Какво беше намислил този човек, на когото лицето имаше такова сурово, изопнато изражение? Той беше залепил слушалката на ухото си и чакаше с нетърпение.

– Тук главният прокурор – обади се той. – Дайте ми директора на затвора.

Настъпи напрегната тишина около масата в за-туленото ъгълче на салона. Всички чакаха с нетърпение да видят какво ще стане по-нататък. Най-после телефонната мембрана изсъска.

– Директорът на затвора? – попита бързо и натъртено Йоргов. – Тук главният прокурор. – Той доби по-тържествен вид и дори се поизпъчи малко. – Господин директоре! По делото на селската конспирация има осъдени на смърт трима комунисти. В четири часа ще бъде изпълнена смъртната присъда. Наредете необходимото и изпратете кола в три и четвърт да ме вземе. Внимавайте! Екзекуцията трябва да бъде извършена едновременно и точно в четири часа. Сверете си часовника – сега е един без двадесет и две... – Главният прокурор погледна дланта на лявата си ръка и пак я отпусна. – Моля? – Той се напрегна. – Да, да, трите селянчета, осъдени на смърт за саботаж. – След това той съобщи на кой адрес да го търси шофьорът, като даде подробни указания за улицата, кооперацията, етажa, името на собственика. – Нова кооперация – повтаряше той, – облицована с бял камък.

Йоргов сложи слушалката върху вилката, извади табакерата си, опипа с пръсти да си избере по-твърда цигара, запали и запуши спокойно, с наслаждение, като човек, който е свършил тежка и важна работа. Гледаше съсредоточено, гледаше само пред себе си и дори за секунда не се извърна към Хаваджиева. Но той беше сигурен, че тя е развълнувана и му благодари мълчаливо. Той потвърждаваше нейните обвинения срещу тези дърдорковци и същевременно й доказваше, че в България има още мъже, които знаят как се изпълнява дълг...

Новината за обесването на тримата комунисти тутакси се разнесе из салона. Танците спряха. Двойките се пръснаха, хората се размесиха и се разбърмчаха. Мъжете кимаха одобрително и се преструваха, че тази вест не ги е изненадала много – щом съдът си гледа добре работата, трябва и прокурорът да си изпълнява добре служебните задължения. Но жените бяха необикновено заинтригувани. Те се пресрещаха, ловяха се за ръце и се питаха с широко ококорени очи: „Кой е?“ „Къде е?“ „Кога ще ги бесят?“... „Значи, отгук издаде заповедта?“... Ах, да е имало между тях такъв интересен мъж и те да не са знаели!... Оная насреща? Че той

бил млад човек! И красавец... Полукъдрава коса и матов тен на лицето... И какви изразителни очи... Герой!... Оня там... Ей го къде е облегнат... И колко е скромен...

Съпругите и дъщерите на едрите търговци и предприемачи се блъскаха и се провираха, за да го зърнат със светнали от любопитство и почуда зеници. Младите момичета намираха, че той е по-очарователен от току-що произведен капитан и е привлекателен като холивудски артист... А Йоргов наистина стоеше облегнат и пушеше като на филм... Много от младите жени потърсиха посредници, за да се запознаят с него. Те се трупаха около Льоли Каева и с чувство на нескрита завист я разпитаха откога го познава, колко пъти е идвал у тях и дали са ходили някъде заедно... Те научиха името му, повтаряха го, дори знаеха вече къде се движи... Но най-много бяха поразени от новината, че е толкова млад, че при това е главен прокурор и че е ерген от старо, богато, благородно семейство.

Йоргов не очакваше, че заповедта за обесването на трима комунисти, наистина издадена при малко по-особени обстоятелства, но все пак най-обикновена заповед, ще предизвика такъв необикновен интерес. Той се преструваше, че не обръща внимание на оживлението сред тази публика и ловко, с половин око и с вълнение, което непрекъснато и бързо растеше, следеше как всички, и особено дамите, се редяха да го видят и как го сочеха възторжено. Той виждаше, че Катя е особено доволна от интереса към него и това още повече го радваше.

– Ама наистина ли ще ги обесят? – питаше млада дамичка приятелката си, като изпъваше закръглената си напудрена шийка. – И още тази вечер ли?... Боже, колко ще е интересно! – В гласчето ѝ звучеше оня оттенък на леко недоверие, така характерно за децата, на които са обещали интересна забава, но които се съмняват, че ще им я представят, именно защото, все още не са я видели със собствените си очи.

Една дебела, безформена, задъхана дама се блъсна в запасния генерал.

– Наистина ли сега щели да обесят трима комунисти? – попита го тя така, сякаш той беше длъжен да ѝ отговори.

– Ба, ще ги погалят с гъше перо! – измърмори той, като изтриваше с бяла копринена кърпа запотения си врат. – Какво ще се церемонят с разни там родоотстъпници!... Сатър, и свършен факт! – И хвърлил още един поглед към Йоргов, рече като на себе си: – Виж, този прокурор ми харесва. Браво...

– Същото казах и аз! – подскачаше Каев. – Да се вземат мерки...

Строги мерки! Инак тия комунисти могат да направят големи поразии.

– Да, да – потвърди младият архитект. – Пущали ги от аероплани и ги стоварвали с подводници.

– Нищо няма да направят – успокои ги запасният генерал като човек, посветен в тайните на държавната сигурност. – Всички са ликвидирани до крак. – И той допълни многозначително: – Но не е в това работата... Лошото е, че ни компрометират пред немците.

– Е, че защо? – сви малките си раменца Каев. – Ние нали се справяме с тях?

– Справяме се, но... бъркат ни в работите! – отсече запасният генерал. – Дразнят нашите съюзници, правят ги недоверчиви... И с това забавят нашето национално обединение.

След като всички въпроси около обесването на тримата комунисти се изясниха всеотранно и всички видяха главния прокурор, започна отливът към бюфета. И грамофонът отново се завъртя...

На уреченото време колата, изпратена от директора на затвора, дойде. Шофьорът, когото пуснаха в салона и на когото всички направиха път, се представи лично пред главния прокурор. Йоргов се откъсна от телефонната масичка.

– Обесването ще стане точно в четири часа – съобщи той неопределено, но всъщност това беше за нея. – Моля сверете си часовниците. – Той каза всичко това високо и подчертано. И като се поклони на Хаваджиева, рече:

– Моля, госпожо, ако обичате, пуснете точно в четири часа моето любимо танго.

Тя дигна глава и примижа.

Това беше знак, че го разбира.

2

Полунощ преваляше. В сбутаните тъмни дворища беше тихо и сънно. Появяваше лек, студен ветрец и със сухо и глухо скърцане тършуваха последните сбръчкани листа по клоните на дърветата. Много рядко някъде, зад някоя разкривена вратня, изгрухтяваше прасе, някъде отекаваше дълбоко пшкане на добитък. Като по някакво старо, безсмислено и неотменимо задължение от време на време кукурига-ха петли. Ала сега, когато работата по полето беше привършена и никой вече не се канеше да става рано, хората и не ги слушаха. И може би само дядо Цеко Проев и баба Дара приповдигаха глави и ловяха най-слабия шум из двора и из различните краища на селото! Старците спяха в малката стаичка до обора и през цялата нощ слушаха как воловете и кравите се чешеа с ожесточение, как се обръщаха с шум и как потропваха върху одъра. Но този шум не ги интересуваше сега. Те следяха грохота на влаковете и пронизителните писъци, които идеха откъм гарата. Дядо Цеко мигаше в мрака с малките си съзлививи очички и се двоумеше да стават ли, или да полежат още малко. Старецът се въртеше, сумтеше и се ядосваше на баба Дара, която беше се свила на купчина и не се помръдваше. Най-сетне той не се сдържа и я сбута:

– Време ли е, а?

Тя се приповдигна и оправи сърчно късите си побелели плитки.

– Знаем ли? За работа кога е, ставането все е навреме, ама за трена... не знаем ки... При Тодора и невестата е часовникът. Иди го виж.

– Часовник! – изсумтя пренебрежително дядо Цеко. – Вятър работа е часовникът... Той може да спре и да те излъже. А тренът няма да спре и ще си замине. И ти иди го гони сетне.

– Днеска дали ще пускат в затвора, а? – попита баба Дара, макар че от три дена в къщи само за това се приказваше.

– Така казват, щели да пускат – измърмори старецът недоволно и изруга. – Няма ред – ако улучиш...

– Ами ако не пускат? – втрещи се бабата. – Ох, господ дано ги убие макар тези джелати...

– И да не пускат – храна ще приемат! – разсърди се старецът. – Важно ще чака храна, там нищо не им давали май – допълни той и се дигна тежко: – Е, чакай да ида да ги събудя, че могат и да се успят.

Старецът започна да се облича несръчно, като пшккаше, сякаш

всяко движение му причиняваше болка. Но зад вратата се чуха леки познати стъпки, Старецът проточи врат с раззината уста. „Тодор. Станал е!“ – помисли си той. „Трябва да е време.“

И докато старецът се въртеше в тъмното и като че не знаеше за какво бе станал баба Дара се измъкна бързо от леглото, само тръсна рамене и излезе вън, като оправяше шамията си.

– Що, мале? – изгледа я Тодор в дрезгавината и по-гласа му тя позна, че той си е все така отпуснат, замислен и убит, какъвто го знае от деня, в който осъдиха на смърт Ваня. – Рано е още, спи си.

– Ба, заспала съм – отвърна старицата с тоя, с който, макар сама да беше дълбоко смутена и покрушена, се мъчеше да му вдъхне повече надежди за благополучен край. – То сън няма, барем да пошетаме овреме... Да чакаме на гарата, отколкото да стоим тука... Зер машината не иска да знае какво ти е и закъде си тръгнал – свирне и си заmine. – И тя зашляпа надолу към килерчето зад голямата стая, дето в дълбок, груб, дъсчен шкаф слагаша хляба и други продукти и дето в едно странично отделение държеха брашното.

Още от снощи старицата беше опекла баница и беше стъкмила сума други неща за внука си. Деляха от гърло, от гола душа отделяха, дето се вика, само и само да изпратят на него. Всичко, каквото имаха за продаване, продаваха го заради Иван Откак той потъна там млад и зелен, нищичко не бяха купили за себе си, за в къщи. Свиваха се за пет пари и кой каквото припечелваше, всичко в затвора отиваше. Пък и до купуване ли им беше сега! Откак Иван беше осъден на смърт, цялата къща се обърна, като че запустя. Едничка баба Дара се държеше, като че нищо лошо няма да се случи, но тя сама си знаеше какво е на душата ѝ. Старицата ходеше със свито сърце, молеше се тайно за внука си. Залъците спираха на гърлото и и нощем сълзите мокреха мълчешком възглавницата ѝ, но прел другите говореше сонпнато и се мъчеше да ги окуражава.

Куна, снахата, съвсем падна, Напоследък пък, имаше вече две седмици, тя повечето лежеше прихлупена по очи, пъшкеше като смазана и едва-едва се тътреше из къщи и по двора. Тъй беше отпаднала в първите дни след като осъдиха Ивана на смърт! После, уверена, че смъртната присъда ще бъде отменена, че Ваньо ще бъде помилван, тя се посъвзе. И напоследък пак западна, грохна, отчая се. Тодор гледеше как тя се топи и не знаеше какво да направи и как да я утеши. Макар че отдавна всичко, каквото се следваше, беше направено, тя постоянно дърпаше мъжа си и го молеше да тича по адвокати и съдилища, та дано отменят смъртната присъда на сина ѝ. Нека го оставят на доживотен затвор, само да го

знае, че е жив, само да се надява, че някой ден ще го види, ще го погали, ще му се порадва... На нея все й се струваше, че Ваньо е осъден на смърт по погрешка, че провинението му не е толкова голямо, че той не е убил човек, та да го бесят. Ако е отрязал една телеграфна жица и ако е подпалил една купа сено, нека го осъдят на затвор. Ще платят с целия си имот и жицата, и сеното, и ще работят, докато са живи... Само да го не затриват, да го не убиват... На нея й се струваше, че хората, които го осъдиха, не са толкова лоши. Наистина когато се гледаше делото, те бяха сърдити и на-цупени, но нали съдиите трябва да се сърдят. Та инак какви съдии ще бъдат те! И другите, ония, от които зависи да помилват сина й, и те според нея са хора и ще разберат грешката си, ако, им се обясни добре. И Тодорица обвиняваше мъжа си, че не е намерил най-добрите адвокати, че не е тичал достатъчно по съдилищата, че молбата за помилването не е била написана както се следва...

Тя настояваше да я заведат в София и да я оставят при двореца. Там тя ще намери колай да се промъкне вътре и да падне пред царя. Тя ще се примолви на пазачите – и те имат сърца, ще я разберат. Ако ли пък не я пуснат, тя ще чака пред вратите, докато да мине той. И тя ще му приплаче, ще го помоли. Като я види в такова положение, той ще се смили и ще заповяда да помилват нейния Ваньо.

Тодор й обясняваше кротко и търпеливо, че всичко, каквото е могло да се направи според силите им и по законите, е направено. Но Куна не вярваше на мъжа си. Той е прост, мислеше си тя, той е нехаен, него го лъжат и само му вземат парите... Той и не жали за чедото си, той е с мъжко кораво сърце.

Тя не оставяше на мира и свекъра си. Постоянно го молеше да напише писмо до двореца, да каже там, че се е бил във всички войни, че е раняван два пъти, че има кръст за храброст и че за всичко това сега трябва да помилват внука му. Един ден Куна се оживи – хрумна й да събере подписи от всички в селото и да ги изпрати до съдиите – нека видят, че момчето й е добро и хрисимо и че никому в селото не е напакостявало досега. Такива подписи бяха събирали, когато уволниха учителя Панайотов. Тя с мъка дочака мъжа си, след като й хрумна тази мисъл, изложи му задъхана и на пресекулки спасителната идея, но той остана равнодушен, помълча, почеса се по челото и каза, че подписите няма да хванат място, тъй като съдът е осъдил Ивана не защото е лош момък, а защото е комунист...

През обикновените делнични дни Куна се влачеше из двора и в къщи, работеше туй-онуй, плачеше и не усещаше как се Мръкваше. През

тези Дни и хората като че, бяха по-близки и по-милостливи. Но много тежки бяха за нея празничните дни. През тези дни и хората сякаш се променяха. Те ставаха по-далечни, по-студени, по-равнодушни, те минаваха някак гордо край портата им и като че ли казваха: „Каквото е търсил синът ви, това е намерил!“ Пъстрите празнични премени на момите и на ергените и напомняха хубавите дни, когато и нейният Ваньо, на контен и весел, излизаше. И сърцето ѝ се късаше от непоносима и неизразима болка. Веселите провиквания на ергените и кръшните смехове и закачки на девойките късаха душата ѝ на парчета. И тя гледаше да се затули някъде. Обикновено тя се свиваше в стаята при сандъка, в който бяха и дрехите на Ивана, скубеше косите и го оплакваше, като че той беше вече мъртъв. Имаше моменти, когато след такива припадъци на отчаяние тя дигаше разчорлената си глава и лицето ѝ блясваше през поройните сълзи – не, няма да го обесят нейния син, та той е толкова млад! И не е някой учен и знатен мъж, та дотолкова да му обръщат внимание – те знаят, че работата му е момчешка, и ще го помилват... Той е още дете, той се е заблудил, но той ще се оправи... И увлечена в желанието и мисли, тя си представяше как намръщените съдии я викат, за да им даде обещание, че за в бъдеще ще пази сина си от таквиз увлечения... Тя им се къдне, а те клатят глава и ѝ вярват...

Откак осъдиха Ивана на смърт, тя като че забрави другите си деца. Денчо беше изпратен в концентрационен лагер, той пишеше, че е здрав и читав – нямаше за какво да го мисли. Дъщеря ѝ, омъжена за стрелочник, живееше на гарата. Тя ги навестяваше от време на време, но все се занимаваше с бебето си и като ли че нехаеше много-много за брата си. Още по-рядко се вестяваше зет ѝ. Той я окуражаваше. Е, че ако бесеха всички осъдени на смърт, казваше той, досега сума свят да са затрили... А то, прочетат им присъдите, помъчат ги, помъчат, па ги помилват. Зетят дойде и вчера. И този път той беше по-оживен и по-радостен. Тъй като постоянно пътуваше и тъй като се мешаше из София с по-големи хора, той винаги донасяше по някоя интересна новина. Сега, каза ѝ той доверително, положението много се е подобрило. Русите заградили германците при Сталинград и скоро щели да ги из-требят до крак. Нашето правителство било много разтревожено и се готвело не само да помилва всички осъдени на смърт, но дори да ги амнистира. Един инженер казал на началника на гарата, че Червената армия бързо настъпвала. И радиото вече съобщило. Дори се забелязвало, че германците на Софийската гара си стягали багажите – прасцали ги на Източния фронт, защото вече нямало кой да спира руснаците. При това положение, заключи зетят,

нашите фашисти ще си помислят малко, преди да закачат някого на въжето. Сега положително ще помилват всички осъдени на смърт, в това не може да има никакво съмнение.

Докато зет ѝ беше при нея и ѝ разказваше такива хубави новини, Куна се поуспокои. Но малко след като си отиде, черните мисли пак зачоплиха мозъка ѝ и тя отново клюмна. Тя знаеше, че Русия е много далече и че докато Червената армия пристигне, може би фашистите ще затрият сина ѝ. Вечерта Тодор си дойде и потвърди, че германците при Сталинград били заградени. В кръчмите и кафенетата само за това се приказвало.

Свижданията с осъдените на смърт бяха много редки. И несигурни. Пущаха по веднъж на месеца, но ако скимнеше на затворническата управа, връщаха всички, които се трупаша, за да се срещнат със „смъртниците“. Тогава съсипаните родители, братя, сестри и близки оставяха вързопите с донесената храна и се връщаха покрусени. Крепеше ги само това, че все пак приемаха донесената храна. Ами ако някой ден върнат и нея...

И с писмата бяха много зле. Всичко на всичко досега те бяха получили от Иван две малки картички с по няколко редчета, и толкова. Преди две седмици един непознат мъж донесе на Тодор дълго писмо – изнесъл го тайно някакъв затворник. С това писмо те сума време се утешаваха. Иван пишеше, че живеят добре, че са здрави и читави и че се надяват да им заменят смъртните присъди с доживотен строг тъмничен затвор. Съобщаваше най-подробно по колко пъти получавали храна, каква била храната, как ги извеждали на разходка и как се забавлявали в килиите, за да минава по-леко времето... Той им пишеше още да не, се грижат за него, защото каквото ще стане, то ще стане и да се грижат, и да не се грижат. Всичко, каквото са можели да направят за него, те вече са го направили...

Тези последни думи разтревожиха и разстроиха Куна. Няколко дни и нощи тя плака, като че ли с нейния Иван беше свършено. Но после, когато се заредиха пак обикновените дни с разпити за затворниците и с грижи за писма и за нови свиждания, тя отново изпадна в своето обикновено мълчаливо и тъжно настроение.

Накрай в писмото си Иван изпращаше много здраве на всички и заявяваше, че не съжالياва за нищо, освен дето е пропилял много дни на халост, че е научил какво значи да се цени времето и че ако излезе жив и здрав от затвора, вече ще знае как да си нареди работата...

– Така, така – клатеше одобрително глава баба Дара. – Да се остави

от това пусто политиканство, да си нареди работата като всички хора...

– Ама той не за такова нареждане пише ма, мале – забележи Тодор.
– Той се кани, като излезе, още по-здравата да се залови за политиката...

Старата го изгледа учудена.

– Божичко – прекръсти се тя, – та не му ли стига това? Не му ли
Дойде умът в главата?

Дните, през които даваха свиждания за обикновените затворници и когато приемаха храна за всички, бяха най-тежките и най-тревожните дни за Куна. Тя тръпнеше и час по час се вторачваше да зърне Тодор, за да разбере как се връща той – оклюмнал и с пълна бохча или по-спокоен и с някои дребни покупки за в къщи.

Но през тези дни, когато в затвора приемаха храна, Тодор също отиваше като болен, с подкосени крака и с най-страшни мисли, предположения и предчувствия. Докато да иде, докато да му приемат храната и докато да му върнат бележката с подписа на Ивана, той се задъхваше от тревога и му се струваше, че сърцето му престава да бие. Особено тежки и страшни бяха миговете, когато равнодушните надзиратели се бавеха да приемат храната. Тогава краката му се подкосяваха и пред очите му заиграваха жълти пеперуди. На излизане той гледаше студените каменни стени на затвора, хвърляше крадешком погледи към зловещите кулички по ъглите, дето вардеха стражите, и се питаше – как, с каква вест ще излезе следния път през остърганата врата, през която бяха влизали и излизали хиляди и хиляди хора и пред която винаги чакаха мъже и жени... Тодор се мъчеше да бъде по-спокоен и да не мисли за най-лошото, но ума му се от-плесваше все натам – към затвора и килията...

Понякога във въображението му изплаваше изневиделица една зловеща картина. Беше в Македония през Първата световна война. Заведоха ги да присъствуват на един разстрел. На три кола бяха привързани трима войници. Това бяха обикновени прости войници с разтреперани от студа мършави тела. Пред коловете бяха изправени взвод техни другари със заредени пушки. Чу се команда, екна залп и – когато, след замижаването, Тодор отвори очи, на коловете бяха увиснали и трепераха три простреляни тела. Колко просто и колко страшно беше всичко това. И беше толкова страшно, именно защото беше така просто. Разстреляните войници имаха близки, имаха свои, които в този момент нищо не знаеха и се лъжеха с надеждата, че ще ги срещнат, ще ги видят, ще ги прегърнат... С годините страшната картина на този разстрел „за назида-ние“ избледняваше и изчезваше бавно от съзнанието му. До преди

година Тодор май никак вече не си спомняше за това. Но откак осъдиха Иван на смърт, ужасът на разстрела отново изплава от дълбочините на създанието му. И той напразно се мъчеше да се отърве от спомена за телата, които тръпнеха, отпуснати на коловете, като че ли още им беше студено. Тодор така се захласваше в този спомен и така упорито се мъчеше да го прогони, че понякога тръгваше за избата, а се озоваваше в обора. И чак когато воловете се разтъркваха и се обръщаха към него с големите си влажни очи, той се сепваше и свръщаше бързо назад...

Но понякога му идеха и по-ободрителни мисли. Германците на изток бяха спрени. Червената армия започваше вече да ги отблъсква и да настъпва. А ето сега заградила цяла немска армия при Сталин-град. Смачкат ли тази заградена армия, тогава и тук друг вятър ще завее. Само дано дотогава да не изпълнят смъртните присъди. И защо ще ги изпълнят, питаше се сам Тодор. Че какъв е Иван, какви са неговите другари? Обикновени селянчета, прости момчета, не са никакви водачи, не са видни комунисти, пък не са направили и кой знае каква пакост – отрязали един кабел и подпалили няколко купи сено – голяма работа. Сигурно ще полежат още малко като „смъртници“ и като се види накъде върви работата, ще ги оставят на доживотен затвор, а сетне и съвсем ще ги освободят... Пък и няма тези разбойници да векуват в управлението... Иде краят им, скоро ще им се видят сметките... Само дано момчетата да останат живи... Право казва старата – на роб се надей, на гроб се не надей...

Уплетен в своите тежки и мъчителни страхове и предчувствия, увлечен понякога от надежди за благополучен край, Тодор ходеше в къщи и из двора като загубен. Понякога говореше гласно на себе си, отвърщаше със закъснение, когато го питаха за нещо, и все поглеждаше към пътната врата. Все му се струваше, че някой ще дойде и ще му донесе някаква вест...

Сутрин чакаше с нетърпение вестниците. Той купуваше всички всекидневници и бледен като слама, разгръщаше с разтреперани пръсти големите страници, които прошумоляваха леко. Тодор опипваше с трескав поглед малките заглавия, произшествията, съдебната хроника. Там, сухо и безсърдечно, понякога съобщаваха за извършените екзекуции. После като се прибереше у дома си, той преглеждаше всички вестници колона по колона и едва след това се поуспокояваше малко – до следната сутрин. Куна, която не знаеше защо мъжът ѝ купува всички тези вестници и на която той не казваше защо по цели часове се рови из колоните им, често го гълчеше:

– Тодоре, Тодоре, какво сърце имаш, Тодоре! На нас огън ни гори на главата, а ти вестници четеш.

Той се страхуваше да каже на жена си за какво така усърдно се рови в страниците на вестниците. И мълчеше.

Тодор пошета из двора и се промъкна в килерчето. Майка му и Куна отдавна бяха приготвили и скътали всичко, но те още се суетяха там, като си търсеха работа, за да се залисват. Те местеха едно и също нещо по три пъти, питаха се една друга какво има в бохчата, развързваха я, проверяваха и все попритурваха по нещичко. Те вадеха цели комати хляб, оставяха ги настрана, откриваха ги пак и така пипкаво работеха, че дори дядо Цеко се ядосваше, като ги гледаше. Обикновено той се въртеше около тях и ги наблюдаваше внимателно. И все си мълчеше. Само когато останеше самичък, той се оглеждаше предпазливо, отпущаше ръце и казваше глухо:

– Удариха ни, брей! Съсипаха ни, господ да ги убие.

Но когато жените се разцивяха, той ги мъмреше строго.

– Е де, е де! – дигаше той глава. – Ще ги простят. Та не виждате ли, че работата е детинска... Такива са времената – ще полежат и след някое време ще си дойдат...

– А скоро и на Германия сметката ще се види – рече Тодор, когато старият пак започна да утешава жените. – Пък с нея заедно ще си идат и нашите разбойници. – Тодор каза това с дълбока вяра в хубавото бъдеще, но неволно се огледа да не го чуе някой.

Дядо Цеко го стрелна навъсено.

– Ти... – заекна той и му махна с длан – такива приказки... и пред свои хора да не казваш... зер, ще им занесе някой, и... Ами нали чедото ти е в ръцете им, брей?...

– Ох, много мисли той за чедото си! – издебна сгода Куна, за да укори съпруга си. – Все във вестниците се завира, а не потърчи да помогне с нещо на детето.

Тодор махна само с ръка, притиснат от мъка. Той не можеше да й каже защо чете вестниците, а тя беше проста и само една песен си пееше.

– Само жив да ми го оставят, сиромашкия – мъмрореше си баба Дара и ги гледаше с кахърни очи.

След такива разправии обикновено в къщата настъпваше убийствено униние. И сега Куна се сви в един ъгъл и започна да скимти. Навремени тя виеше протяжно и страшно. Старият издърпа сина си навън и започна да го мъмри:

– Мълчи бре, сине! Ще погубиш невястата. Що ти трябва да гълчиш такива приказки... Бре, бре! Остаря, а още умът ти не иде...

– А че аз какво? – оправдаваше се Тодор – Аз само тук... Кой ще чуе! ...

Но макар дядо Цеко да окуражаваше другите, сам трепереше от страх да не обесят внука му. Той беше прекарал три войни, беше се месил в политиката, разбираше в какво време живеем и знаеше, че в такива случаи съдилищата не се шегуват. Той пъшкаташе по цяла нощ, обръщаше се в леглото и с часове не можеше да мигне. Денем, след като успокоеше другите, той се промъкваше в обора, уж за да прегледа добитъка, свиваше се в някой ъгъл и отпаднал, съсипан, убит, клатеше продължително глава и въздишаше глухо, дълбоко и тежко. Воловете се извърщаха от време на време и го поглеждаха кротко с големите си светли очи, сякаш се чудеха на неговото усамотение. Старецът вдишваше дълбоко топлия дъх на запарената слама и острия мирис на одърнатата влага, и това, сред което беше прекарал целия си живот, му вдъхваше някакви непознати сили. Старецът вехнеше от ден на ден, лицето му видимо се смляваше, редките коси над ушите съвсем побеляха. Цялото му тяло като че ли се смляваше с всеки нов ден и от това сякаш растеше неговата пъргавина и неуморимост. Той беше навсякъде, винаги сръчен, предвидлив и съобразителен.

В навечерието на дните, през които приемаха храна или пък когато разрешаваха редките свиждания с близките на „смъртниците“, дядо Цеко беше настръхнал и неспокоен. Все му се струваше, че ще направят някоя грешка, че ще закъснеят за влака и че Иван напразно ще чака да получи нещо за по-хапване. А с какво ги хранеха в затвора, дядо Цеко съдеше по това, дето тук, на село, фурните вадеха тричави топки, които след един час кисваха, а по пазара не се намираше вече никаква мазнинка... Без храна отвън, от дома, тревожеше се старецът, момчето ще загине, ако ще и да го помилват...

Сутрин, преди да тръгнат за града, дядо Цеко все се боеше, че времето минава и че ще закъснеят.

– Дали другите са готови? – попита той Тодора.

Тодор смънка, на него не му се говореше.

– Хайде, иди да ги подсетиш! – настоя той.

Тодор, който също мереше всяка секунда от тези тревожни часове, винаги отвърщаше, че има време, че той, старият, да не се бърка в работата му, а това много сърдеше дядо Цека.

– Иди де, иди ги подсети хората! – настоя дядо Цеко. – Няма да ти

окапят краката...

На Тодор не му се стоеше в къщи, дето жените редяха бохчата и от време на време въздишаха плачешком, но пък и да се запилее по това никое време из селото и това му бе противно. И защо да ходи да ги подсеща, какъв им е той, надзирател ли? Та те да не са малолетни...

Но старецът не го оставяше на мира. И най-сетне Тодор тръгна неохотно, като упоен, из тъмната, пуста и студена улица.

Най-напред се отби у Ило Митовски. Той бутна небрежно разкривената плетена вратня и влезе в мрачното сглъхнало дворче. В дъното беше сгърбена старата къща, дето едно малко прозорче вече светеше. Бледа, мъждива светлинка падаше току под стряхата и се стапяше безпомощно в гъстите пластове на мрака. Малко кученце изскочи някъде иззад кошовете, хвърли се с ожесточен лай, но тъй като Тодор не му обърна внимание, то се сепна, отдръпна се, приближи го колебливо, подуши го в краката и завъртя опашка. Тодор потропа на прозорчето. Сивата престилка на прозорчето се отметна и Иловица се вторачи навън, още сънлива и разчорлена. Тя знаеше, че през тези дни и по това време минаваше Тодор Проев, за да ги подсети, но все пак не беше сигурна. Той се наведе, обади се, покани ги да бързат и понечи да се завърти към пътната врата, но Иловица отвори прозорчето и му викна да почака.

– Ела де, не бързай! – покани го тя. – Ило иска да ти каже нещо.

– Е, няма сега какво... по това време – измънка Тодор с отегчение, защото знаеше, че пак ще му се вайкат. Но се спря.

Ило излезе на двора. Той беше побелял и сбърчен не за годините си, суров, начумерен и скъп на думи. Той току-що беше се измъкнал от леглото, загърнат с изгъркано палто от груб бозав шаяк. Ило помоли Тодор, като ще ходи до София, да занесе на неговия Борис храна и една риза. Няма да е кой знай какъв багаж, при това ще ги занесат чак на гарата и ще му подадат всичко в самия вагон. Не се знае, каза той, дали днеска ще дават свиждане, пък и да дават, той има свои хора в София, те ще навестят Борис. Все едно е. Защо, като не е сигурен дали ще го види, да ходи и да харчи пари. В София живеят двамата му по-големи синове.

– Отбийте се у Стоян – поръча Ило, – хем да си отпочинете, хем да почакате, докато стане време за затвора. И разрешение за свиждането заедно ще изкарате.

Тодор съобрази – така дори ще бъде по-добре. Може Стоянчо и сам да иде за разрешенията, а през това време те ще си отпочинат. Инак ще трябва да дремят на гарата.

От прозорчето се показа Иловица и викна, че всичко е готово и че

ей сегичка ще го изнесе. Но Годор каза, че отива да обади и на Миланови и че на връщане ще мине да вземе багажа – няма защо Ило да бърха пътя до гарата. Ило хъкна одобрително и тръгна към къщи. Е, щом е така, няма какво повече да чака. На вратата на кухничката, дето Иловица събираше в стара плетена чанта каквото бяха приготвили за сина си, Ило срещна снахата. След като напразно се мъчи да приспи детенцето си, което беше се събудило и оборавило от ранната шетня из къщата, и дочула разговора на двора, тя беше задигнала рожбата си като котка и бързаше да разбере за какво става приказка. Така ѝ се искаше и тя да иде до София, може би днес ще позволят свиждане. Пък и да не позволят, тя ще иде с девер си до прокурора и ще го помоли. Едно свиждане – та какво от това? Но свекърът не я пущаше. Не е сигурно, казваше той свъсено, само дето пари ще харчиш. По влакове, по трамваи, за това, за онова, и ето че два стотака няма да стигнат, правеше ѝ той сметка, свъсен и студен. Тя знаеше какво си мислеше свекърът в този момент. Той си мислеше, че за делото на Борис похарчиха тъкмо четирийсет хиляди лева. Пара е това, не е шега работа. Той е сиромаш човек, откъде да ги изкара тези пари. Двайсет и пет хиляди лева само им взе адвокатът. Как не го беше грях да остърже джобовете им до стотинка! Мошеник. Бил влиятелен, бил правителствен, бил много учен, със съдиите бил познат, с прокурорите бил приятел – така сладкодумно ги залъгваше, че всичко ще се нареди и че ако не друго, поне главата на момчето ще отърве. Пък то... хем парите отидоха, хем и... И откак изпотрошиха толкова пари, Ило вече не даваше нито лев. Пък и инак, по характер, стана още по-суров и недостъпен. И никой не смееше да го помоли повторно, ако той веднъж беше отсякъл за нещо. „Само ще се разтакаваме“, мърмореше той глухо, сърдито, като на себе си. Пък и право казано, нямаше вече и откъде да вземе. Всичко, каквото можеше да продаде, той го продаде и дългове направи.

Снахата беше взела петстотин лева от майка си, но не смееше да каже, че си има свои пари. Ако свекърът научи за тях, може да ѝ се сърди. И поради това тя само се молеше да я пусне на свиждане с Борис, а за пари и не смяташе да му загатва...

От малкото килерче над избата, тясно и тъмно като гроб, се обади баба Стана. От години се влачеше куцешком, но откак осъдиха Борис на смърт, старицата съвсем грохна. А от един месец само лежеше и пъшкаше, забравена и изоставена. Трябваше някой да я подкрепи, за да се приповдигне, но нямаше кой. Всички в къщи бяха заети, тичаха на-горе-надолу залисани, пъшкаха и плачеха, караха се и проклинаха. Само когато

малкият Илчо заспеше, майка му, намерила сгода, се промъкваше до бабичката в килерчето, лежеше на слабите ѝ гърди, които едва пъхаха, и плачеше безутешно. Старата я залъгваше с добротата на хората, от които зависеше животът на Борис, и я утешаваше с милостта на бога. Но снахата в празни работи не вярваше. Тя знаеше, че борбата става още по-ожесточена и се надяваше само на Червената армия. Ако Червената армия напредва, фашистките управници у нас ще се уплашат и няма да го обесят. Ето снощи тя научи, че съветските войски заградили германците при Сталинград. И тъй ѝ се искаше да се види с Борис, да го докосне с пръст през решетката и да му каже радостната вест – да му я каже само с движение на устните. Но свекърът беше такъв темерутин...

И при най-малкия шум в къщата, и при най-слабото скръцване на коя да е врата, баба Стана ококорваше очи. Тази сутрин тя слушаше стъпките и разговорите, досещаше се, че е дошъл чужд човек и се топеше от мъка, дето не можеше да се дигне и сама да види какво става.

– Найде, кой е дошъл ма, чедо? – викна тя на Борисовица. – Но тъй като Найда не се обади, баба Стана помисли, че е Иловица, та повика и нея. – Кой е дошъл ма? Невесто? Вело? – Детето изплака – то беше задрямало в ръцете на майка си, но от виковете и разправиите в къщи отново се разшава и се разциври. – Найде, ти ли си, сна-шице? – викаше умолително баба Стана. – А?

– Аз съм, бабко – изправи се на вратата Найда. – Никакъв да не се види макар! – кълнеше тя без причина. – Тодор Проевият се домъкна, дано се в пъкляла провали проклетникът му... минал да ни подсети, като че ли ние не знаем какъв ден е днеска... И тате му рече, щом ще ходи, да занесе барем храната и ризата на Боре...

– Ами Ило няма ли да иде? – погледна я състрадателно и учудено баба Стана.

– Не – отвърна през глух задавен плач Найда. И като чу заканителната и укоризнена въздишка на бабичката, Найда притисна детето си с една ръка и се спусна, та склони глава върху гърдите ѝ. – Бабко – простена тя глухо, но с такъв умолителен трепет, че бабата я погали милозливо, – кажи му да ме пусне... бабко, помоли го да ида и аз. Тебе той те слуша... на тебе той нищо не ти казва... Няма да му искам пари, мила ми бабо, имам си пари аз... Нали ще му кажеш, бабичко?

– Да му кажа, баби, защо да не му кажа, ама чува ли ме, вампиринът му... Нали го видиш какъв е облак... Тю-ю, как се пръкна такъв налетин... На, да мога да ходя, ще го нахокам, а то... Ох, господи, защо не си ме прибереш, та и аз да не се мъча веке...

– Викни му, бабо – молеше се Найда, като се притискаше до гърдите ѝ и придържаше с една ръка разплаканото си дете. – Тебе той ще те послуша...

Баба Стана обеща да викне на сина си, да го сгълчи за коравото му сърце, и тя дълго и протяжно скимтя от своето тъмно килерче, но Ило не се обади. И старата отново започна да кълне сина си.

Такъв си беше той от малък – мълчалив и корав, все замислен и съсредоточен в себе си, упорит като овен. Той не беше заядлив човек, не беше злопаметен и отмъстителен, но хората се бояха от него. И уважаваха го. Защото той беше умен и приказваше пътни и свестни приказки. Като никой друг сиромаш в селото, богаташите не смееха да го подритват. Той никога и никому не беше се подмазвал, никому за нищо не беше се молил, простираше се според чергата си и работеше денонощно. Останал сирак, той яде ратайски хляб, живя при втори баща, ходи на гурбет с майстори-зидари. Честолюбив и амбициозен, издръжлив и здрав, него го караха да върши работа, която не бе нито за годините му, нито според платата му. Никога и за нищо той не изклинчи и не се огъна. Беше отстъпчив, но не можеше да търпи, когато някой хитруваше и се мъчеше да му прехвърли своята работа. С другарите беше другар, на враговете беше враг, с честните беше честен и благ. Мъчно обещаваше, но обещаеше ли нещо, изпълняваше го точно и добросъвестно.

Двайсетгодишен той се ожени по настояване на майка си. Тя искаше, като го вземат войник, да си има другар в къщи. Майката се страхуваше, че като си изслужи службата, ще се запилее нанякъде и вече няма да се върне. Защото той, обикновено скъп на думи, често се впускаше да ѝ разказва, че ако иде само за две-три години в Америка, ще се върне богат и тогава ще заживеят другояче. След женитбата престана да говори за Америка, но все пресмяташе как да спечели повече пари, за да заживеят по-до-бре. Канеше се, свърши ли съкратеният срок в казармата, да подхване работа в София. Но няколко месеца след уволнението избухна Балканската война. До 1918 година той прекара из казарми, на походи и по бойни полета. А като се прибра у дома си на село, видя се глава на петчленно семейство, свършено обедняло без неговите странични доходи от зидарлъка. Парите бяха обезценени, животът беше променен, всичко беше поскъпнало, хората се гледаха овълчени – едни ръмжеха, защото войната беше ги оголила, те искаха възмездие и справедливост, а други бяха забогатели и бяха готови със зъби и нокти да бранят онова, което бяха награбили в тила. Имаше много нови богаташи, приказваше се вече за милионери. В чаршията правеха вече нови

сгради, отваряха магазини и кръчмарници. Центърът на селото и особено частта към гарата заприличваше вече на малка паланка.

Наскоро след войната на Ило се роди още един син – Борис. Зейнаха шест гърла. А килограм пшеница стигна до петнайсет лева. Какви ли занаяти не промени Ило, къде ли не си троши главата Около септемврийските събития през 1923 година го задържаха за известно време като комунист. През април 1925 година разкриха конспирация. В тази конспирация беше замесен и той. Арестуваха го, биха го в полицията, съдиха го с други негови другари и го осъдиха. В затвора прекара цяла година.

Ило, който на глед беше студен и необщителен човек, обичаше да мечтае за бъдещето. Усамотен, през часовете на почивките или вечер след работа, захапал късото дървено цигаре, той мислеше за онова време, когато на земята ще възтържествува социализмът. Тогава хората няма да се гризат като кучета за шепа трохи, тогава всички ще бъдат сити, добри и трудолюбиви. Как ще бъде нареден животът тогава и къде ще бъде той, ако доживее, какво място е отредено за такива като него?

Ило не беше скъперник, но ценеше парите, защото цял живот беше се борил със сиромашията. На децата си много рядко даваше по някое левче, за да си купят по нещо. „Да не се учат!“ казваше той строго, когато майка им се застъпваше за тях. И тъй като той не отстъпваше и дори не повтаряше приказката си, тя го гледаше и клатеше глава:

– Характер!

Но когато веднъж Борис му довери, че партийната група събира пари, защото трябва средства, за да поведе по-организирана борба, Ило, който току-що беше хванал по-големичка сума от продажба на картофи, не каза нито думичка, отдели половината от парите и му ги даде.

Борис погледна банкнотите:

– Всичките ли? – удиви се той.

– За партията и тия са малко – отвърна Ило сухо и кривна настрана, за да не се разправя повече.

Зидар, каменар, земекоп, варджия, хамалин, той работеше все тежка убийствена работа. С двете нивички и с малката градина се занимаваха жените и дечурлигата. Той беше свикнал с тежката физическа работа и се гордееше именно, че работи такава тежка физическа работа. Не се отбиваше вечер в кръчмата и не обичаше, както казваха, да подкрепя силите си с ракия. Но веднъж или два пъти в година, при някакъв по-особен случай и при изключително настроение, Ило се напиваше до оскотяване. Напиваше се обикновено след тежката целодневна работа, връщаше се у дома си късно след полунощ, будеше всички, за да му стоят

прави и да му служат, гледаше ги наежено, махаше с ръка, като че се мъчеше да улови шепа въздух, и викаше периодически с пресипнал глас:

– Мръсен свят! Дайте го тук! Ще го подпаля!

Той повтаряше това, докато да грохне съвсем, да легне и да заспи дълбок, продължителен сън, сякаш си отспиваше за всички минали дни и нощи. Като се събудеше, трезвен и недоволен от себе си, той се срамуваше да погледне жена си и майка си и ако се случеше да го запитат за нещо, което нямаше нищо общо с напиването му, той навеждаше глава и казваше:

– Ама че се наредих!... Е, няма що – това влиза в човешината...

Децата си той оставяше да се развиват свободно, И макар че беше много строг, никога не ги биеше. „Шибай човека по ума, а не по гърба“, казваше той... „И добичето разбира от дума, та детето ли...“

По-големите му синове бяха работници в София. Там се заселиха и се задомиха. Само Борис си остана при него на село. Борис обичаше механиката, занимаваше се с електротехника и понякога, през летните дни, помагаше на жените в полската работа на двете нивички и в малката градина. През последните няколко години те засяваха тези малки нивички и градината с картофи, от които отделяха по нещо за продан. Изпичаха и по няколко казана със сливи, та хващаха по някоя странична пара.

Ило, който беше схватлив и умен мъж, виждаше как Борис потъва в политическата борба, но никога не му продума нито думица, не се опита да го възпре или да го отклони. „Момчето е на прав път“, казваше си той. „Ето, такива като него ще оправят света.“ И нито веднъж не се тюхна, когато го арестуваха, макар и да знаеше, че присъдата можеше да бъде и от най-тежките. След прочитането на присъдите той едничък от близките на „смъртниците“ не захленчи, не изпадна в паника, не хукна да подава молби за царска милост. Инак той тича много, той тича дори повече от всички, за да организира добра защита на сина си и да облекчи положението му. Той знаеше, че борбата е ожесточена до крайност, че времето е тежко и че осъдените на смърт са жертва на политическия момент. По-рано за много по-тежки провинения даваха дванайсет години, в краен случай осъждаха на доживотен затвор.

Като се върнаха в село след прочитането на присъдата и като гледаше как жените се бъртят и се късат от рев, той рече:

– Е, няма що, това е бой, а в боя и противникът стреля – все някой ще падне.

Но колкото и да беше външно спокоен, затворен, разсъдлив и по

своему корав, все пак откак осъдиха Борис на смърт, Ило като че ли се смали, лицето му още повече хлътна и се сбърчи, очите му още по-дълбоко потънаха в свъсените орбити и започнаха да гледат по-строго. Той обичаше еднакво всичките си деца и еднакво се грижеше за всички, но дълбоко в сърцето му имаше някакви по-силни чувства на обич към Борис. Той го виждаше такъв, какъвто сам желаше да бъде на младини: събуден, самостоятелен, практичен, издигнат политически. Наистина и годините сега бяха по-други, по-благоприятни за работата и напредъка на сиромашките младежи, но все пак и по характер Борис беше такъв, какъвто го искаше Ило.

През много вечери след произнасянето на смъртната присъда Ило се свиваше в някой затулен кът на двора, пушеше механически, пушаше по навик гъстите кълбета дим и мислеше за малкия си син. Мило му беше за него, съжеляваше го и с радост би отишъл да го замени и в килията, и на бесилката. Защото той знаеше, че Борис е по-потребен за работата, за партията, за борбата. Той и сега би го заместил, колкото му държат силите, и беше готов да помага на ония, които продължаваха делото, но те и не идеха при него, те не търсеха неговата помощ. И това го огорчаваше. Струваше му се, че е вече излишен... Той сам се опита да намери заместниците на осъдените комунисти, но сигурно не попадеше на тях или пък те се страхуваха да му се открият, защото винаги удряше на камък... А че работеха, личеше от това, дето полицията се опита да арестува още един момък, но не успя. Той се изплъзна от ръцете ѝ и стана нелегален... Да можеше да влезе във връзка с него, Ило би му дал подслон, храна, би му помагал във всичко. Но при Ило не се отбиваха. Защо?

Ило заспиваше много късно и се събуждаше рано. Но не ставаше тутакси, а се взираше в тъмните стени на стаята и през главата му минаваха какви не кроежи.

Понякога жена му искаше да го попита за положението на Борис, копнееше да чуе за него поне една утешителна дума, но се страхуваше да го подхване, защото знаеше колко Ило е открит и пряк. Преди два дни тя съвсем предпазливо загатна, че се говорело за помилване.

– Не ми се вярва – отговори той студено и веднага поясни: – На Източния фронт германците губят, тук народът се надига – и нашите фашисти все ще удушат някого, за да покажат, че са силни.

Вела примижа, като че я удариха по главата. Тя политна и се подпря на вратата. „Все някого ще удушат!...“ Ох, как го рече! Цял ден и цяла нощ тези страшни думи чукаха в мозъка ѝ. Той можеше да бъде и по-

мек, и по-внимателен, каквито бяха някои други мъже, но тя го обичаше и го тачеше дълбоко в душата си. Тя и сама не знаеше защо го обичаше и защо му прощаваше от сърце и суровината, и коравината, и затвореността.

Вела не се омъжи за него по любов. Той не беше нито хубавец, нито знатен с нещо, нито пък беше богат. А тя, макар че беше бедна, не беше от последните моми. Майка ѝ я убеди да го вземе. Бил сам, каквото имал, само на него щяло да остане, нямала свекър, а свекървата била добра, щели да се разбират с нея... Младото момиче е като млад стрък – навеждай го все на една посока и то ще се превие. Така се превии и склони и Вела. И тя сигурно не би се излъгала, ако да не бяха тия проклетни войни. Близо шест години тя го посрещаше и изпращаше все като войник. Бяха мъки без него, беше сиромашия, беше труд, но мина всичко, забрави се. И няма мъка на този свят, която да не може да се забрави, стига да има живот и здраве. Докато да я сполети бедата с Борис, Вела беше доволна. Синовете ѝ отраснаха, не бяха ни сакати, ни слепи, умни и редовити мъже бяха и уважаваха и тачеха я, но... дойде ударът върху Борис и всичко изведнъж се скърши. Оттогава тя ходеше като занесена. Наистина пред другите-, дори пред свекърва си и пред снахата, тя не се издаваше, макар, както му беше редно, честичко да си поплакваше пред тях. Но все пак в най-тежките минути тя ги утешаваше и самичка знаеше какво беше на сърцето ѝ през това време.

Постепенно, без да се усети, Вела започна да вярва на някакво неясно свое предчувствие, на някаква смътна своя догадка, че Борис ще бъде запазен. Тя не разбираше много от политиката, но все ѝ се струваше, че някъде, неизвестно за нея къде, има някаква сила, която знае, че синът ѝ е честен и благ. Ето, тази сила няма да позволи да го обесят... Вела с никого не споделяше своите надежди за благополучния край с осъдените на смърт, но Найда долавяше това и ѝ се чудеше. Тя я смяташе за навина и проста жена и я слушаше със съжаление.

Тъй като и на нея Найда приплака за свиждането с Борис, Вела започна да я утешава:

– Нищо, невясто – рече ѝ тя. – Ами сега ако не те пуща да идеш в София, ще те пусне до неделя, до другата... – И ѝ доверяваше: – Аз съм поръчала на Стоян, когато ще е на сигурно свиждането, да ми обади с едно писъмце...

Като изпрати Тодор Проев, който отиде у Миланови, за да посети и тях, Ило, загърнат в дебелия бозав балтон, няколко пъти излиза а двора и се връща в къщи. Най-сетне, като минаваше край кухничката, той чу

безпомощните викове на старата и се наведе през отворената врата на килерчето.

– Ти ли си, сине? – приповдигна се безсилно старицата. – Дай на Найдичка да иде до София, бре! Може днеска да пушат – ами нали ще е грехота да го не види, а?... Пък и да не пушат – нека се поразходи, нека се поразтъжи, като хапъзкия е тук, сиромашката...

Ило не издаде нито един звук, сякаш нищо не беше чул. Той надзърна и в кухнята.

– Бързай! – рече той на жена си. – Тодор ей сега ще се върне, няма нас да чака човекът...

У Миланови, както винаги, бяха много залисани. Те поканиха Тодор в гостната, разшетаха се да го черпят, разпитваха го как са в къщи и дали старите са добре, но във всичко това имаше нещо тежко и страшно. Милан се мъчеше да подхване какъв да е разговор, но забравяше приказката си, заглеждаше се във върха на обувките си и клатеше унесено глава. Миланица се мъчеше да бъде любезна като пред гостенин и дори да се усмихва, но се виждаше, че едва се държи на краката си и че душата ѝ е попарена. При гостенина дойдоха и трите дъщери на Милан. Двете момуваха вече, а едната, най-малката, беше ученичка.

– Някое писъмце да имате от ваш Ваня? – по пита го с тъжен и плах поглед Миланица.

– Ония две-три редчета, дето получихме напред.

– То е когато и наш Юрдан ни писа – рече тя и отпусна ръце.

– Готово ли е? – обърна се Милан към жена си.

– Ей сегичка – извърна се тя, като че дойде на себе си от троснатото напомняне, и излезе пак.

На свиждане при Юрдан се тъкмяха да ходят и Милан, и стопанката, и Лиляна, най-малката от дъщерите. По-големите ѝ сестри събираха багажа, редяха дрехите, тъкмяха храната и завиждаха на сестричката си, че отиваше в София при батя си. Тя ще го види, ще приказва с него, а те ще си стоят тука и ще тръпнат от страх. Обикновено от града се връщаха с вечерния влак. Но докато да дойде този влак, докато да чуят свирката му, докато да видят фаровете му и да разберат всичко по израженията на майка си и на баща си, момичетата премальяваха от болка и често често облизваха засъхналите си устни.

Лиляна беше радостно разтревожена, че отиваше на свиждане при батко си. И в същото време сърчицето ѝ беше прищипнато като с клещи. Една мъчителна смесица от страх и скръб гнетеше душата ѝ. Лиляна беше голяма и от нея вече нищо не можеха да скрият. Нейният мил

батко беше в затвора, осъден на смърт, и там всеки момент можеха да го убият. Когато беше още в първи прогимназиален клас, тя чете как са затворили, съдили и обесили Васил Левски. Но в представата й Левски беше нещо велико, недостижимо. И тя не можеше дори да си помисли, че такъв случай може да се повтори сега. Защото, съобразяваше Лиляна, сега България не е вече под турско иго – нали русите са ни освободили още преди 64 години! Сега България е свободна и в нея всеки свободно може да поучава хората как да се борят и да работят за по-добър живот. И ето че всичките й представи за свободата на българския народ се объркаха. Български съдилища осъдиха милия й батко на смърт. Защо? Защото се борил срещу германците, които дойдоха в земята ни и които нападнаха нашите освободители. Прав ли е батко й? Прав е. Защо тогава го затвориха, защо искат да го убият? И в нейния мозък започнаха да зреят нови интересни разбирания. Има лоши българи, които сега управляват. Те са с германците, помагат им. А са против Русия, нашата освободителка. Ето, тези лоши българи, които са с германците и които осъдиха батко й на смърт, те са фашисти. Тя и по-рано беше слушала да се говори за фашизъм, но какво точно беше то, не можеше да разбере. Батко й често наричаше някои хора от селото фашисти. Но защо бяха фашисти, Лиляна не проумяваше. От батко си тя знаеше, че фашистите са лоши и противни. А ония, които той сочеше за фашисти, тя ги знаеше, някои дори бяха техни роднини и съседи – но те според нея не бяха лоши хора. Защо тогава батко й ги наричаше така? И сега тя разбра. Сега тя знаеше, че тези хора помагали на германците. А всички, които помагат на германците, са лоши и са фашисти. И тя с всички сили проклинаше фашистите, защото те бяха причина, дето от месеци в къщата им само се въздишаше и плачеше. Всички у дома й постоянно чакаха да им съобщят нещо страшно. И поради това и тя винаги беше нащрек. Тя също чакаше тази страшна вест, със сърце присвито и с душа угнетена от болка. Тя знаеше, че на нея, ако се случи най-страшното, няма изведнъж да й обадят, защото я смятат за малка. А тя не е вече малка и винаги гледа по-възрастните в къщи с подозрение. И за много неща искаше да ги разпита, но не смееше. Защото се страхуваше, че ще й се скарат. Например тя не можеше да разбере защо баща й и майка й постоянно се вайкаха и постоянно коряха и проклинаха Борис Митовски. Той, казваше баща й, бил причината да затрият батко й. Но защо да е той причината, когато и Борис Митовски е осъден на смърт? Ами нали той е комунист, нали не е фашист? Нали фашистите са причина за това, дето батко й е осъден на смърт? Майка й казваше, че ако батко й Юрдан не бил

тръгнал с Борис, че ако не го е слушал, сега щял да си бъде свободен. Но защо и Иван Проев е осъден на смърт? И за неговото ли осъждане са виновни и фашистите, и Борис Митовски?

Такива сложни и тежки мисли разкъсваха душата на Лиляна.

Отначало беше много лошо. Майка ѝ постоянно плачеше. Сетне се поуспокои. Но тя така въздишаше час по час, така отчаяно клатеше глава, така понякога скубеше косите си, като стенеше, че това, според Лиляна, беше още по-тежко. Баща ѝ все говореше за помилване, за амнистия и от неговите приказки всички в къщи се оживяваха. Но това беше за късо време. Защото дори когато се тъкмяха да отиват на свиждане и събираха всичко, каквото имаха за ядене, никой не знаеше дали вече той не е мъртъв.

Общият страх и тревогата на родителите ѝ и на сестрите ѝ бяха пронизали цялото тяло на девойката. Тя посърна, отслабна и очите ѝ се вторачваха грижовно в хората. Тя стана сериозна и разсъдлива не за годините си. Рядко излизаше на улицата да се заиграе, защото все ѝ се струваше, че именно ако играе, те, фашистите, могат да затрият батко и. И уроците си тя учеше с голяма мъка, защото когато четеше, буквите галопираха пред погледа ѝ, а в ума ѝ се въртеше той – нейният мил и незабравим батко. И се случваше така, че тя, силната ученичка, тя, най-паметливата в цялото училище, тя прочиташе по две страници, а не запомняше нито ред. На софрата, като всички, сядаше без охота и ядеше по принуждение. Майка ѝ я гледаше строго и я гълчеше. „Яж де, какво такава само млякаш! – сърдеше се майката. – Я на какво си заприличала!“ Като се върнеше от училище, Лиляна се спотайваше в някоя от стаята и уж четеше, а всъщност мислеше за осъдените на смърт. Мъчеше се да си представи как живеят там в затвора.

Веднъж я водиха на свиждане, но тогава не ги пуснаха. Предадоха само храната, и то след големи молби. Тогава тя за пръв път видя затвора. Високите каменни стени я удивиха. Извънредно интересни бяха куличките по ъглите. От тесните прозорчета на тези кулички наблюдаваха войници. Те пазеха да не избяга някой от затворниците. Те пазеха и батко ѝ. А той беше вътре в голямото сиво здание. Тя се мъчеше да си представи малката му стаячка, леглото му, храната му, мъката по свободата, по селото, по родната къща. И винаги, когато се замисляше как той седи самотен, като затворника от картинката в една стара читанка, и колко му е мъчно за всичко, как въздиша и гледа през малкото прозорче само късче небе, на нея ѝ ставаше жално, тя започваше да преглъща често-често и след това заплакваше мълчаливо и задавено.

Преди да го затворят, батко ѝ беше обикновен селски ергенин. Закачаше се с момите като всички ергени, лудуваше по хората, работеше, както работеха всички от тяхното семейство. Тогава Лиляна гледаше на него като на обикновен батю и нищо друго. Но него го арестуваха, той изчезна от къщата и от селото, и хората в цялата околност изведнъж заговориха за арестуваните – за него и за неговите другари. При съденето писаха и вестниците. И след присъдата писаха. И изведнъж той, селският ергенин, когото тя смяташе като всички други ергени и като всички хора и когото обичаше само като свой батю, той изведнъж порасна в нейната представа и неочаквано и за самата нея стана голяма и важна личност. Сигурно е бил много страшен, щом го осъдиха на смърт. Като Левски. И тя се учудваше, че тъкмо когато си е бил тук и когато е вършил най-страшните и опасни работи, тя нищо не е подозирала... И колкото повече време минаваше, откак го бяха арестували, толкоз за нея той ставаше по-забележителен и недостижим... Казваха, че в селото имало още много комунисти. Но тях не ги арестуваха. Батко ѝ ще да е бил най-важният, щом не само че го арестуваха, но го и осъдиха на смърт...

Много неща Лиляна не можеше да си обясни самичка. И тя се вслушваше във всички разговори, за да долови някоя интересна приказка. Родителите ѝ я знаеха за умна, предпазлива и съобразителна и поради това говореха открито по общите политически въпроси. Но понякога си шушукаха. Ето, това шушукане се мъчеше да долови Лиляна. Тъкмо там, според нея, беше най-интересното, което и тя искаше да знае. В къщи постоянно се говореше за войната между Германия и Съветския съюз. Бащата следеше внимателно настъплението на Червената армия и казваше, че ако това настъпление продължи с още по-голяма сила, животът на Юрдан ще бъде спасен. Но ако войната там се затегне, тогава... Бащата не се доизказваше, той само махаше отчаяно с длан, но всички разбираха какво означаваше това. И Лиляна си купи карта на Източния фронт. Сега най-големите битки там се водеха за Сталинград. И вестниците само за него пишеха. Лиляна гледаше малката точица на десния бряг на Волга и мислеше. Ако падне Сталинград, това означава, че животът на батко ѝ е застрашен. Ако не падне, това значи, че положението на батко ѝ се подобрява. И от ден на ден тя ставаше все по-нетърпелива. Защо Червената армия не настъпва по-бързо? Лиляна очерта цялата линия на фронта и беше си внушила, че ако германците стигнат до Каспийско море, ще бъде много лошо. Поради това тя знаеше точно на какво разстояние е фронтът от Астрахан...

На хитлеристките войници и офицери, които минаваха по шосето и с влака, тя гледаше с неудържима ненавист, като на лични врагове, които са я обидили и са отнели щастието ѝ. При всеки успех на германците, за който пишеха вестниците, тя впиваше нокти в дланите си и стенеше от мъка. Застанала до пътната вратня, на улицата, в училището или в някой дюкян, тя се вслушваше в разговорите и отбелязваше в паметта си кой се радва на германските победи. Които се радваха на тези победи, тя ги смяташе за свои врагове.

Веднъж кметът дойде на едно тържество в училището и им говори за победата над Съветския съюз. Дотогава тя не му обръщаше внимание. Но след тази реч Лиляна не можеше да зърне спокойно неговото мазно, зачервено, усмихнато и доволно лице. Срещнеше ли го, тя се извърщаше, защото не можеше да го гледа. Според нея, и той беше виновен за осъждането на батко ѝ.

Майка и долавяше, че тя е станала много впечатлителна, и това понякога я тревожеше, но сега нямаше време да се занимава с нея. Лиляна ставаше все по-мълчалива и по-скрита. Тя майсторски подслушваше разговорите на по-възрастните си сестри, знаеше всичките им тайни, но никога и с нищо не се издаваше пред тях. Тя им доверяваше само какво ново е научила за положението на Източния фронт, съобщаваше им кой най-много хвали германците и се радва на победите им, кой се е заканвал, че в най-скоро време ще бъде свършено със Съветския съюз и каква реч е държал поп Тодор в църквата...

Тази сутрин, когато се готвеха да заминават в София, тя се събуди най-рано, най-рано стана и най-рано се стегна. Тя много майсторски се присламчи в гостната, залепи се в един ъгъл и се вслуша в разговора на баща си и на чичо си Тодор Проев. Още като се срещнаха, тя дочу нещо, което я изгори от любопитство.

– Свършено. Вярно е! – каза Тодор. – Заградили ги.

– Заградили ги? – втренчи се радостно, но все още с някаква нотка на недоверие баща ѝ.

– И агрономът ми каза. Той слушал по радиото...

– Ами дали нашите ще издържат? – наведе се и попита доверително Милан, като че ли искаше да каже: „Обади само на мене, ако се съмняваш...“

– Да не издържат ли? – с лек укор го изгледа Тодор. – Слушай! – сложи той ръка на рамото му и в тона му имаше такава вяра и такава сигурност, че Милан почувствува как тръпки ползиха по тялото му. – Червената армия е такава сила, че ще ги помете като перушинки... –

Тодор се сепна и скочи нетърпеливо. – Да не закъснеем, а? Да не изпуснем влака?

Милан погледна часовника си и кривна устни, като че ли това засега няма никакво значение.

– Има време – рече той и махна пак нетърпеливо: – Та казваш – ще издържат? И сила са, казваш, а?

– Голяма сила, страшна сила, невиджана сила! – запали се Тодор.

Но сянка на някакво неспокойно съмнение мина пак по лицето на Милан.

– Ами защо отстъпиха чак дотам? – попита той с мъка, с болка и със съжаление.

– Отстъпление! – усмихна се презрително Тодор. – Какво отстъпление е това за Съветския съюз!... Море е там, брате – няма ни край, ни дъно... Потънеш, и уж побеждаваш, пък гледаш – светили ти маслото.

– Аз не се съмнявам, че в края на краищата братушките ще победят – разпери ръце Милан. – Но защо им се дадоха толкова... защо още на границата не им теглиха пердаха... Друго щеше да е сега...

Тодор разбра мъката на Милан.

– Да, друго щеше да е и тук – потвърди той.

– И нашите мръсници нямаше толкова да дигнат глави и... момчетата ни нямаше сега да са на тоя хал – допълни Милан.

Щом стана дума за момчетата, Тодор приповдигна рамене, разтвори примирително длани и нищичко не каза. какво можеше да каже? Отстъпиха. Така е трябвало.

Но ето, тъкмо това дълбоко отстъпление тревожеше Милан. В неговата душа беше заседнало някакво неуловимо, коварно съмнение. Смущаваше го непрекъснатата суматоха във вестниците за някакви неизвестни и тайнствени оръжия на германците. Кой ги знае, по-хитри са те, белким измъкнат някоя дяволска машина, плашеше сам себе си Милан.

Отначало, когато хитлеристите нападнаха Съветския съюз, Милан никак не се разтревожи. Биеха се някъде далече – дано само не подпалят и нашата черга, съобразяваше той. И смяташе, че за един земеделец като него със стотина декара земя и с едно уредено семейство това е най-разумната позиция. Наистина той желаше да победи Русия, да победи нашата освободителка. Но се оправдаваше пред себе си с това, че войната е далече и че той с нищо не може да ѝ попречи. И така той проспа, доволен и щастлив от живота и от съдбата си, докато да арестуват Юрдан. Това арестуване му падна като гръм от ясно небе. Той смяташе, че познава децата си и беше уверен, че те без негово разрешение не смеят да

направят нито крачка в живота, а излезе, че се е лъгал като слепец. От процеса стана ясно, че още в казармата Юрдан бил привлечен от комунистите. От две години бил член на Работническата партия. Борис Митовски го вмъкнал в нелегалната дейност. От речта на прокурора стана ясно, че организаторите на конспирацията и на саботажите в селото били Борис и Юрдан.

В първите дни след арестите Милан си мислеше, че това са обикновени арести, за дребни и незначителни провинения, че ще ги поразкарат из Дирекцията на полицията, а може да мине и само със задържане в околийското управление. Сетне той разбра, че работата е по-сериозна, но се надяваше, че е момчешка работа и че съдиите – ако се дойде до съд – ще ги оправдаят и всичко ще се забрави. Чак когато се проточиха седмици, а от тях нямаше никаква вест из дирекцията на полицията, чак тогава Милан се стресна. Но пак не предполагаше най-лошото. Сбъркали са, беше уверен той, сгазили са някъде лука, и сигурно ще ги осъдят по на три-четири години. Чак когато ги изпратиха в затвора и родителите се разтичаха да търсят адвокати, едва тогава той разбра колко сериозно беше положението на едничкия му син. За него това беше истинска катастрофа. Изместен от своя обикновен нормален път, най-напред той изпадна в паника и малодушие. Но постоянните и неизбежни срещи с Ило, с Тодор, с родителите на другите арестувани, а и разговорите с един от адвокатите го посъвзеха малко. Той разбра, че съдбата на неговия син зависи не толкова от добрия адвокат, колкото от положението на Източния фронт. Той започна да се интересува от политическите събития, четеше редовно вестници, редеше в паметта си всички новини от фронта. Гръмките заглавия във вестниците за хитлеристките победи просто се попиваха в мозъка му. И той започна да ги сравнява. За голямо негово учудване вестниците съвсем открито и непредпазливо лъжеха, Шумните заглавия за германските успехи на Източния фронт бяха обикновени хвалби. Хитлер заяви тържествено, че ще влезе в Ленинград, а се спъна в покрайнините му и не мръдна нататък. Разгласи на цял свят, че войниците му виждали куполите на Кремъл, а се върна назад. Закълна се, че Сталин-град е паднал вече, а Сталинград се държеше. Крещеше, че няма сила да го върне вече назад, а ето, че Червената армия обграждаше войските му. Из Първата световна война Милан знаеше от опит, че германците са добри, спокойни войници и се бият. Но тогава те му се видяха много прости, като овце. Той беше видял с очите си как те се държяха упорито, но в тяхната упоритост нямаше съзнание и чувство. Те стояха и стреляха някак механически, като машини, докато да ги

унищожат до крак. Според Милан те не умееха нито умно да настъпват, нито умно да отстъпват. И в Първата световна война те викаха до небесата за своите победи, а в края на краищата ги натупаха. Ето, те и сега вървяха по същия път – хвърляха се слепешката като биволски бици, без да държат сметка на какъв удар ще попаднат. Милан смяташе, че с настъплението си в Съветския съюз те попаднаха на удар. Но дали този удар ще бъде такъв, че да ги смаже веднъж завинаги, или двете страни ще се изтощят и от това ще се възползват англичаните и американците?

Колкото и да беше внимателен и съобразителен, колкото и да не вярваше на хвалбите на вестниците за германските победи, все пак той се страхуваше, че Съветският съюз не е и толкова силен, колкото му се искаше да бъде. Веднъж той попита Ило Митовски не се ли страхува от германските победи на Източния фронт. Ило Митовски поклати решително глава:

– Мене ме беше страх, докато веднъж да почне – отвърна той сухо и твърдо. – А сега вече за нищо не се страхувам – Съветският съюз ще победи.

Милан не възрази, но той не остана доволен от този отговор. Лесно е да се каже – ще победи, мислеше си той. Но как? А Ило не казваше. У него имаше само някаква сляпа вяра в силата на Съветския съюз. Но може ли само с вяра да се побеждава?

Милан се смяташе за умен мъж, за човек, който разбира външната политика. Той не допускаше, че след такова отстъпление Червената армия ще започне да настъпва и да настъпва така стремително по целия фронт. Заграждането на германците при Сталинград го поразя. И ако те унищожат заградената армия, тогава – свършено е с германците.

Милан се излъга и в друго нещо. Като преценяваше вътрешното и външно положение след смъртната присъда на Юрдан, той очакваше, че присъдите ще бъдат изпълнени, като минат всички формални срокове. А ето, минаха толкова месеци, а осъдените си лежах в затвора. В първите дни след процеса той грохна, побеля, стопи се от ужаса на всекидневното очакване. Сетне постепенно се поуспокои. „Имали сме късмет“, радваше си се той тайно. И сега, след вестта за заграждането на немците при Сталинград, той съвсем се успокои. След такива победи на Червената армия момчетата ще бъдат спасени.

В шетнята си из къщи жена му на няколко пъти се заслушва в разговора им. По-рано, преди да осъдят Юрдан, тя никога не се интересуваше от политиката. Но сега само дочу нещо за Сталинград и ококори очи.

Русите заградили германците! За нея това означаваше, че нейният син е спасен. Вечер, като си легнеха, Милан ѝ разказваше за политическите събития, за положението на фронтовете и ѝ тълкуваше всичко така, както той сам го разбираше. Тя смяташе мъжа си за най-вещия човек, вярваше му във всичко и никога не се усъмняваше в правотата на неговите тълкувания. Тя никога не се запитваше откъде той получава такива точни и неоспорими сведения, както не се запитваше кой е написал книгите, по които свещеникът в черквата чете и които тя смяташе за безпогрешни. Тя се молеше само за едно и само за едно мечтаеше – да отменят смъртната присъда на сина ѝ, да си излежи той, каквото има да излежава, и в дома им пак да настъпи такова спокойствие и такава радост, каквото спокойствие и каквато радост имаше, преди да го арестуват. И момичетата пак да запеят, както пееха по-напред...

Голямата дъщеря обади, че всичко е готово и че е време да тръгват. Стопанката също беше готова за тръгване.

– Време ли е? – попита Милан и като погледна часовника си, отговори: – Време е.

Гостът също стана.

– Аз трябва да избързам, че имам багаж да вземам – рече той.

– И за твоя багаж има време – успокои го Милан. – За колко ще идем – ей къде е гарата!

След малко всички се източиха на двора, отрупани с кошници, торби и вързопи.

Навън беше още много тихо. Селото спеше дълбок предутринен сън. Пътниците вървяха по дясната страна на улицата, стъпяха предпазливо и от време на време се сблъскаха леко. На едно място в краката им се стрелна котка, на друго те едва не се удариха в дръглив черен кон, който беше се залепил до зида и тършуваше нещо по земята. Откъм гарата се чуваше глухото, задавено пъшкане на маневрен локомотив. От време на време той изпищяваше рязко и този пресечен, остър звук отекваше самотно и неприятно в сънната пустота.

В дъното на улицата се мярна малкият площад До този площад и около него стигаше електрическото осветление. Надолу в селото още светеха с петролни лампи. На площада пред общинското управление, открити в светлината на електрическите лампи, се извишаваха двата величествени бора. По шосето насреща изтрополи файтон. Значи, време е вече да се бърза за гарата. Пътниците минаха край Илови. Ило и Найда ги посрещнаха и ги поизпра-тиха донякъде. Вела се върна да наглежда старата и внучето. Когато да се отделят и да се върнат, Найда заплака

глухо. Ило, както обикновено, беше начумерен и скъп на думи.

– В колко заминава влакът? – попита той само.

– Точно в четири – отговори Тодор и се отби набързо в една странична уличка, за да прибере и своя багаж. На портата отдавна го чакаха дядо Цеко, баба Дара и Куна. Те се сърдеха, че пътниците закъсняват и че ще изпуснат влака.

Скоро дружинката пресече шосето и пое мълчаливо улицата към гарата, дето при светлината на електричеството се вървеше по-бързо, по-спокойно и по-свободно.

3

След късата разходка до клозетите и след проверката дългите коридори на затвора постепенно заглъхваха. Настъпваше дълбока, неспокойна тишина, която често трепваше от удар или вик в някоя от малките килии. Сдържаните разговори стихваха по-лека-лека и само нечии предпазливи стъпки по стълбите около „колелото“ отекваха из всички коридори. Огромното сиво и мрачно здание потъваше в сън. Някъде заспали затворници започваха вече да хъркат и техните нестройни и неприятни звуци се чуваха като стонове на хора, които агонизират, задушени от силна и безмилостна ръка.

В коридора на осмото отделение, или както го наричаха „отделение на смъртниците“, като че ли беше по-тихо и по-тъжно, отколкото в другите отделения. Тук и остърганите дъски върху перилата на коридора придаваха по-мрачен и по-страшен изглед на този етаж от източното крило на затвора. Тези дъски бяха поставени над четириетажната пропаст, за да не се хвърли някой от „смъртниците“. Можеха да се намерят и такива осъдени на смърт, които, като се хвърляха долу, щяха или да съкратят мъките на страшното чакане, или да нарушат правилата на официалното умъртвяване.

Разбира се, такива отчаяни „смъртници“ можеха да се хвърлят и от „колелото“, дете нямаше как да се сложат дъски. Тук затворническата управа беше взела предпазни мерки долу, над партера. Там беше сложена мрежа от дебело въже, изплетена сякаш от огромен кръвожаден паяк. Ако самоубиецът все пак се хвърлеше от последния етаж, в най-лошия случай той можеше само да се натърти върху мрежата. Но в никой случай не можеше „сам да се лиши от живот“, както в такива случаи казваха канцеларистите от съдебното ведомство.

За живота на „смъртниците“, затворническата управа полагаше и други, нарочни, предварителни грижи. Осъденият на смърт не трябваше да има под ръка нищо, с което би посегнал на живота си. Преди да го въведат в килията, надзирателите му сваляха поясока, вземаха му ножчето, прибираха всичко, което режеше или което можеше да се направи на клуп. В килиите на „смъртниците“ нямаше и кревати. Оставяха им само обикновени прости сламеници на циментения под. Килията трябваше да бъде съвършено гола, тъжна и еднообразна.

В такива голи, еднообразни, студени циментени килии в северната

страна на осмото отделение бяха тикнати Юрдан Миланов, Борис Митовски и Иван Тодоров Проев, след като им прочетоха смъртните присъди. Те бяха затворени в три поредни четни номера близо до „колелото“ и поради това и най-леките и предпазливи стъпки около „колелото“ отекваха зловещо в сърцата им и им изглеждаха подозрителни. Прието беше осъдените на смърт да бъдат изолирани в отделни килии. Но през тези дни усилено работеха и военните, и гражданските съдилища и поради това килиите на цялото осмо отделение бяха претъпкани със „смъртници“. „Смъртници“ имаше и в някои килии на седмото отделение, което заемаше противоположното западно крило на същия етаж. През друго време в това отделение обикновено затваряха или изолирваха само по-тежко провинените политически затворници.

Затворниците лежаха не по дължината, а по широчината на килиите, за да има място за всички. Вечер те се нареждаха като сардели, а когато някой станеше, за да иде до вратата, той трябваше да крачи внимателно между своите другари, за да не настъпи някого. Арестантите трудно се обръщаха и някой от тях, за да поизправи снагата си и да отпусне краката си, ставаше, залепяше се за стената и стоеше така час-два. Другите затворници се намествяха несъзнателно върху мястото му.

В отделението на „смъртниците“ се спазваше строг ред. Те имаха по едно свиждане на месец, но понякога, когато прокурорът беше зает или нямаше добро настроение, дори и свижданията се забавяха и отлагаша. Един път на месеца се допускаше внасянето на храна. Но храна, по разпореждането на директора на затвора, и дори често пъти чрез някой от главните надзиратели, се внасяше комай всяка седмица, в най-лошия случай – на две седмици. Дори писма да пишат и да получават „смъртниците“ имаха право само веднъж на месеца. Но писма те пишеха по-често. Имаше затворници, които ги изнасяха скришом. Но скришното изнасяне на писмата беше сложно и рисковано. „Смъртниците“ и изобщо затворниците имаха много свободно време, за да обмислят най-различни начини за свързване с външния свят.

Дори и с другите затворници „смъртниците“ нямаша възможност да се срещат.

„Смъртниците“ излизаха на едночасовата разходка преди и след обед отделно, в „своето“ каре – карето на „смъртниците“. През тези щастливи, мечтани часове от тежкото денонощие Юрдан, Борис и Иван се виждаха, хвърляха си погледи, пълни с дълбок и неизразим смисъл, казваха си по някоя приказка, в която бяха събрани размислите на цели часове.

И на тримата нови „смъртници“ направи впечатление по-особеното държане на надзирателите. Колкото и да бяха се професионализирани в грубостта и безсърдечието, към „смъртниците“ те бяха по-внимателни. На Юрдан се струваше, че те проявяват към тях оная ласкавост, която се проявява към гергьовденското агне, след като вече то е избрано и отделено за жертва. В това отношение на надзирателите имаше и малко страх – страх от неизвестността след екзекуцията, страх и от самите „смъртници“. Защото никой не знаеше на какво биха се решили някои от тях в това безизходно, мъчително и страшно положение. Дори при раздаването на храната в килиите на „смъртниците“ имаше нещо крайно съдържано, мъчително и дори церемониално. Бакарят и надзирателят, които отваряха шумно вратите на килиите, за да разлеят по една лъжица в канчетата на осъдените, като че ли искаха да кажат: „Защо ли хабите храната, когато и без това ще си отивате от този свят...“

Вечерната проверка беше едно малко развлечение. И макар че то се повтаряше с поразително еднообразие, все пак „смъртниците“ го очакваха с нетърпение.

Формалният срок за обжалването на присъдите мина и тримата млади „смъртници“, свити в три отделни килии между своите другари, за пръв път преживяха очакването на екзекуцията. Онези, които бяха осъдени на смърт чрез разстрел, не знаеха кога точно, в кой час на деня ще ги извикат, за да ги отвеждат пред дулата на пушките. Тях обикновено ги викаха уж на „свиждане“, уж на „справка“ в канцеларията, уж за „местене“ в друг затвор. Но осъдените на смърт чрез разстрел знаеха за какви „справки“ ги викат и тръгваха, като се прощаваха със своите другари. Това бяха страшни и неописуеми часове. В такива моменти целият затвор се раздвижваше. Един вик на протест, на клетва за другарска вяроност, един вик на обещание, че живите ще продължат делото на своите разстреляни другари, се изтръгваше от хиляди гърла. По вратите на килиите заиграваха стотици нальми и този зловещ шум разтърсваше огромния сив корпус на окованото с камъни и желязо здание.

Друга беше процедурата с ония, които бяха осъдени па смърт чрез обесване. Тях ги измъкваша около полунощ, измъкваша ги по възможност по-тихо и по-бързо, със завързани ръце и със запушени уста. Някои от осъдените на смърт чрез обесване понякога посягаха да се защитят и в такива случаи тях ги смъкваша долу от малели от удари.

Осъдените на смърт чрез обесване обикновено будоваха до късно след полунощ от страх да ги не изненадат. Но уморени от непрекъснатото напрежение, те се унасяха в най-сладкия сън, събуждаха се сутрин и

дълго търкаха очи, за да се уверят, че са живи и здрави.

Юрдан, Борис и Иван знаеха този ред при екзекуциите още когато лежаха предварителния арест и поради това през първата нощ след изтичането на формалния срок и потвърждаването на присъдите им, те бучаха до зори. Изтощени, отпаднали, със зачервени очи и плахи погледи, те посрещнаха първото утро, след което идеше втората страшна нощ. Ще осъмнат ли пак живи? Ще дочакат ли пак да се порадват на хубавата светлина през малкото прозорче на затворническата килия?... Техните другари, макар сами да очакваха смъртта всеки момент, се мъчеха да ги ободрят и разсеят. По-старите обитатели на килиите от осмо-то отделение бяха пообръгнали, бяха добили дори известни навици в чакането на страшния час. Пък и общата участ, веселият нрав на някои от осъдените, смелостта на други, увереността в тържеството на комунизма, за който умираха, всичко това създаваше в килията особена атмосфера. Тук мъчно можеше да се унива, защото униинето беше белег на политическо капитуланство.

В първата килия откъм „колелото“ беше Юрдан. Когато той влезе, в килията имаше седем „смъртници“. След една седмица двама от тях извикаха за „справка“. Юрдан и по-рано беше „изпращал“ с викове и тропане по вратата на килията „смъртници“, които отвеждаха на разстрел, но сега той изживя дълбока душевна криза. Може би утре или други ден в полунощ неговите съкилийници ще изпратят и него с такива викове и с тропане по железните врати на килиите. Но ще му помогнат ли с това? Той се замисляше за страшния миг, съобразяваше с всички частички на тялото си като как би могъл да се откопчи от примката на бесилото, отплесваше се по неосъществими, фантастични проекти, стресваше се, и разтърсен от студени тръпки, като че се свестяваше от някакво необяснимо зашеметяване.

Обикновено той рядко задрямваше до първите часове след полунощ. Със сгнати ръце и с глава, сложена върху дланите, той мижеше, слушан във всеки шум, долетял до изострения му слух някъде от стълбите. По-тежките стъпки – стъпките от подковани войнишки ботуши, отекваха в тъпанчетата му като удари от чукове. Той гледаше своите другари, които спяха спокойно, като че не бяха „смъртници“ като него, като че не бяха осъдени на доживотен затвор. Може би в началото и те са се тревожили така. Но с времето бяха обръгнали. Неспкоен беше само един бивш учител, който постоянно гледаше портретчето на своето тригодишно момиченце.

В очакване на тежките стъпки в първия час след полунощ, Юрдан

прекара няколко нощи, които, струваше му се, няма да забрави, ако ще би да живее още триста години. Той беше уверен, че ще дойдат да го вземат. Отначало го беше страх – не знаеше как ще понесе щракането на ключа, отварянето на вратата, надзирателите, войника с натъкнатия на пушката нож. Като мереше душевните си сили, струваше му се, че няма да издържи, че ще се разхленчи, че ще припадне. И той започна постепенно да преценява всяка секундичка от това опасно и страшно време, да отмерва всяко свое движение, всяка своя стъпка. Най-сетне той стигаше до едно положение, когато смяташе, че ще издържи, че няма да падне духом. А това беше най-важното. Да умре поне като комунист.

След като уточни и установи своето държане при задигането му от килията, Юрдан като че се поуспокои малко. Успокоението идеше и от това, че минаха доста нощи, а никого от тях не закачиха. Тримата излизаха всеки ден по два пъти на разходка в карето на „смъртниците“, разменяха си погледи и мисли, разбираха се по много неща, по които трябваше да се разберат, и се прибираха в килиите потвърди и по-ободрени. Юрдан започна да привиква с този ред, започна да мисли, че вече така ще си върви и че все така ще будува до зори, уверен все пак, че ще дочака здрав и жив новия ден...

И в тези часове на будуване и на сладки дremки той се унасяше в мисли по хиляди неща. Най-много той мислеше за селото и за родителите си. Пренасяше се в оживените привечер улици, когато, привършил работата си, излизаше, за да се поразтъпче и да се види с приятели и другари. Мъчно му беше за празничните дни. След хората и разходките по шосето младите се пръскаха уж да се прибират у дома си. Но вместо да си идат, те се шумугваха с изгорите си в някои глухи кътчета на дворовете и градинките и си бѣбреха до късно. Това бѣбрене беше предпазливо, лекомислено, но сладко.

Там в Рилкината градинка, зад отрупаните съчки, които бяха докарани от гората още преди година и половина, в сянката на гъстите овошки, той слушаше опиянен гугукането на своята изгора. Но за разлика от много ергени, той разказваше на своята изгора не само как ще се наредят, когато се вземат, но и за хубавото бъдеще, което ще дойде, когато бъде победен и свален фашизмът. Тогава хората ще работят с радост и с радост ще живеят. Обикновено Юрдан започваше да ѝ разказва за бъдещето, а завършваше с настоящето. Разправяше ѝ какво става по фронтовете и я убеждаваше, макар че тя за нищо не му възразяваше, че немците, въпреки своите временни победи ще бъдат бити от Червената армия и че тогава фашизмът в Европа ще бъде разгромен. Макар че Рилка не

разбираше твърде от сложната европейска и световна политика, тя се любуваше на неговите познания, слушаше го с обещени очи и се притискаше галено в него. И изведнъж, опомнен сякаш от някой унес, той я хващаше за раменете, прегръщаше я здраво и след това дълго и ненаситно я целуваше. Тя ту се отпущаше в притома, ту пърхаше в ръцете му като пиле и на целувките отвърщаше с целувки. Дори в здрача на вечерта той долавяше как бузите ѝ руменееха и как сетне цялото ѝ кръгличко, миловидно русо личице пламваше като от треска... И в лекия краткотраен сън, и в неспокойната дрямка той преживяваше тези мигове на любовно блаженство, стряскай от всяко пошавване на другарите му в килията иди от някой случаен шум из коридорите на затвора. И тогава той виждаше пак страшната действителност – претъпканата килия, задухата, мъждивата лампичка, решетките зад мъничкото прозорче...

Късно, след раздялата, той не се прибираще у дома си. Беше свикнал да минава към своите другари и да ги пита за новини. Една вечер Борис Илов го повика, каза му, че има да свършат хубава работа, и го изведе над селото. Те вървяха много предпазливо, провираха се като котки през буренясалите градини зад горната махала. От сянката на Ямишевите канадски тополки излезе Иван. Тримата заобиколиха зад тополките, прилепиха се в един синор под някакъв храсталак и събраха глави. Борис съобщи, че е получил нареждане от партията да обмислят въпроса за по-сериозни и по-ефектни саботажки. Да работят внимателно, да пипат ловко, да се пазят от провал. Борис предложи да подпалят сеното, което беше отрупано на купчини зад гарата и което, както им съобщиха, било за германците. Иван носеше бидон, пълен с газ. Този бидон беше откраднат от една немска част, която през април миналата година се беше настанила в селото.

– Този път сигурно ще предприемат арести – предупреди Борис. – Всеки да си измисли предварително къде е бил през времето, когато ще запалим сеното. Помнете – през тази нощ не сме се виждали, не сме се срещали, не сме си приказвали. Никой нищо не е видял, не е чул, никой нищо не знае.

Юрдан слушаше мълчаливо и сърцето му биеше неспокойно. Той виждаше, че тази акция беше сериозна. За пръв път ще стане ясно, че подпалването е извършено от местни комунисти, а не от случайни хора, както се приказваше за другите по-дребни предишни саботажки.

Те се промъкнаха до купните, като направиха широк завой зад гарата, напръскаха внимателно сеното и хвърлиха по една клечка кибрит върху набелязаните купни. Само след няколко минути буйни и високи

огнени струи заляха хоризонта и осветиха полето. На гарата настана суматоха. Няколко железничари се въртяха около вагоните и не знаеха какво да правят. Телефонираха в общината, но оттам никой не се обади. Началникът на гарата изпрати човек, за да съобщи на кмета. Борис, който знаеше, че един такъв пожар може лесно да бъде угасен, беше взел десетина пачки гръцки патрони, които не ставаха за никоя тукашна пушка, и ги нареди около огнищата в купните. В най-голямата купа той сложи една бомба-бухалка. Тя можеше и да убие някого от ония, които ще хукнат да гасят, но нека, реши той, да не се навират много, дето не им е работа. И най-важното, друг път да бягат от пожарите, а не да тичат да ги гасят. Няколко пачки изгърмяха безредно, но ясните пронизителни звуци отекнаха тревожно и на гарата, и в селото. „Партизаните нападат!“ – извика някой на гарата. Началникът на гарата притича до градинката и се стули зад кочината, в която грухтеше спокойно неговият шопар. Кметът, поляците, полицаите от участъка начело със старшията тичаха към гарата. Но когато приближиха семафора, откъм пожарището се чу необикновено силен гърмеж. Какво ставаше там? Полицаите залегнаха готови за стрелба, а поляците се хвърлиха в канавката и бързо започнаха да излазват нагоре към селото. Ставаше някакво нападение, но какво, къде, от кого – не можеше да се разбере.

Юрдан, Борис и Иван се промъкнаха незабелязано по домовете си и след малко излязоха на улицата, за да зяпат наивно и да питат другите селяни – какви са тези пламъци и откъде идат тези гърмежи?...

На сутринта от града дойдоха агенти, обикаляха около гарата, дусиха изгорелите купни, шушукаха с кмета в общината и си заминаха. Не арестуваха никого. Кметът уверяваше наляво и надясно, че подпалването е майсторска работа и че от селото такива майстори няма.

След десетина дни Юрдан, Борис и Иван слязоха на дванадесет километра под селото, отсякоха няколко дръвчета край шосето, върху които беше закачен телефонен кабел, разрязаха кабела на стотина метра, прибраха внимателно отрязания къс, натъпкаха го в тресавището над малкото блато, там дето започваха камъшите, и се прибраха. От полицейския участък пак се разшетаха, от града пак дойдоха разузнавачи, обиколиха и по съседните села, и пак всичко се спотаи. На два пъти Юрдан, Борис и Иван се мъчиха да подпалят вагони, които заминаваха за Германия, но не успяха.

Окуражен от успешните акции, Борис организира разпръскването на позиви против предаването на храните, защото, казваше се в позивите, производителите ще ядат клисав кукурузник, а пшеницата ще бъде

изнесена, за да бъдат хранени немските пълчища, които тъпчат свещената земя на нашите братя – руските освободители...

Тези позиви бяха написани на общинска пишеща машина от един писар, който наскоро беше приет за член на партията. Няколко дни пак никой нищо не потърси. И един ден арестуваха писаря. Никой не разбра кога го прибраха. Пък и никой не очакваше, че тъкмо него ще арестуват. И защо са го арестували?... Едва при следствието се разбра всичко. Вещи лица от дирекцията на полицията сравнили буквите от двете пишещи машини в общината с буквите от позивите. Установено било, че позивите са писани на „Адлера“. Един от пазачите на общинските бици съобщил, че е виждал няколко пъти писаря да се върти вечер из общината. Още при първите удари в дирекцията на полицията писарят признал всичко. Полицията задържа веднага всички партийци и конспиратори, които писарят познавал. В дирекцията на полицията започнаха разпити и инквизиции. Сандо Кумов, един от най-добрите партийци, на когото от глупост бяха казали за подпалването на купните, не издържа и издаде този саботаж. Иван пък призна за скъсването на телефонния кабел. Бяха задържани всичко девет партийци. Само трима, с които Борис и Юрдан още работеха отделно, се запазиха.

В затвора, докато чакаха насрочването на делото, младите конспиратори се запознаха с по-стари и по-опитни свои другари и разбраха колко простовато, наивно и непредпазливо са работили. Особено поразен беше Борис, който се смяташе за умен и ловък конспиратор. Той беше поразен от това, че по шрифта на пишещите машини можело да се установи кой позив на коя машина е писан. Дотогава той мислеше, че буквите на различните пишещи машини си приличат като песъчинките в морето и като песъчинките в морето са безброй. В затвора младите конспиратори си дадоха сметка за своите саботажни акции и разбраха какво голямо значение имат саботажите в борбата срещу фашизма и немските окупатори. И тъй като властта преследваше безмилостно саботьорите, те се досещаха като какви присъди ще им бъдат издадени. Юрдан, Борис и Иван се готвеха за най-страшната присъда. Те често мислеха за близкия и страшен край, който ги очаква, но освен през редки часове на видимо униние, те се мъчеха да скрият от другарите си дори своята съвсем естествена тревога. А и затворническата среда, в която попаднаха, беше здрава и силна. Тя ги грабна, въодушеви ги. Сега вече те знаеха как трябва да се работи. Само да имаха късмет да се измъкнат отново на свобода! В средата на политическите затворници те бързо укрепнаха и заякнаха духом, възмъжаха и узряха не за годините си. Те

живееха трескаво, те гълтаха всекидневните, всекичасните политически уроци на по-възрастните и по-опитни партийци. За тях това не беше затвор, а някаква нова, интересна и неподозирана по-рано академия. При тежките условия на затвора те оцениха свободата навън и се научиха как трябва да се работи за в бъдеще. След присъдите Юрдан, Борис и Иван мечтаеха само да ги оставят на доживотен затвор...

До насрочването на процеса, дори до момента, в който прокурорът произнесе своята дълга обвинителна реч, Юрдан си мислеше, че на тях, като на прости и неуки селянчета, няма да наложат най-тежкото наказание. Но като чу обвиненията на прокурора, той се стъписа. Съдиите, които отначало му изглеждаха на обикновени хора, тъй като измерваха и подсъдимите, и публиката с някакво добродушно пренебрежение и от време на време се навеждаха един към друг, подмятаха си по някоя приказка и се усмихваха кротко, същите тези съдии, особено след прочитането на присъдата, изведнъж се преобразиха на сурови, жестоки, неумолими същества, безсърдечни и глухи за молби и жалби. Задаваният плач на майка му, изуменото лице на баща му, резкият вик на голямата му сестра – всичко това го смаза за момент. Той се окопоти едва когато влезе в малката, тясна, набита килия на „смъртниците“. Запознанството с новите „съквартиранти“, въпросите, отговорите, коментарите около политическите процеси през последно време го посвестиха. Но после, когато си легна и вдаден в мислите си, възобнови в съзнанието си картината на присъдата, той изпъшка глухо: „Свърши се!“ Струваше му се, че изпъшка, че изрече тези две съдбоносни думички с глас и се огледа. Но другарите му не се помръдваха. Наистина той само си помисли, че за него всичко вече е свършено, но помисли така, като че цялото му тяло нададе неповторим прощален вик. И тутакси след това нейде във въображението му се мярна съвсем бегло мигът на обесването. Но той не можа да изживее докрай тази ужасна представа. Само се потресе цял и извърна глава. По-хубаво е, отплесна се той веднага, ако ще се мре, да се мре в открит бой. Човек върви или се притичва, или се хвърля зад някакво прикритие... Юрдан си представяше боя така, както го беше изживял на маневрите като войник. Неприятелят бие с картечници и артилерия. Чува се команда за атака. Сивите редици се надигат от окопа и се спущат стремително напред. Край ушите им, като разсърдени оси, бръмчат куршумите, При една такава атака той се хвърля, прави няколко крачки напред, един куршум го парва в гърдите, той се спира за миг, поглежда с разширени очи, захлупва се по лице и... край... Юрдан си помисли като как би загинал така, в открит бой. Но дори и в представата си той не

искаше да умре. Миг след това мисълта му се подхлъзва настрана, той си представя как се свестява и как с радост установява, че не е убит, а е само тежко ранен. Той мечтае как ще лежи в болниците, как лекари и милосърдни сестри ще се грижат денонощно за него, как най-сетне той оздравява и се прибира у дома си...

Някой лакът го смушваше в тясната килия и Юрдан се опомваше от своя унес. Другарите в килията, циментените стени, мъничкото решето прозорче, тръбата на парното отопление, която приличаше на колец, забит зад железната врата с шпионката, раираните затворнически дрехи, всичко това му напомняше къде и какво го очаква. Когато ги пушаха в коридора, той хвърляше жадни погледи ту към двора и помещенията на телеграфната дружина, дето свободни хора свободно и безгрижно се разхождаха, ту към седмото отделение, дето повечето от затворниците не бяха осъдени на смърт. Той чуваше шума в по-долните етажи, дето хиляди щастливци излежаваха присъди за криминални или политически деяния, но не трепкаха всяка нощ от подозрителните стъпки на палачите и не чакаха да ги измъкнат навън и да ги закачат на въжето...

Най-голямата радост за политическите затворници и особено за „смъртниците“ бяха новините, че Червената армия настъпва. Секнаха вече угнетителните известия за завземането на съветските градове от хитлеристите. Колелото се обърна. Новините от ден на ден ставаха все по-радостни и по-ободрителни. Как идваха тези новини и в циментените килии на изолираните „смъртници“? По какви тайнствени пътища минаваха, през какви невидими пролуки се провираха? Като мравки, които се, навеждаха една към друга в пътя си и се разбираха с чудноватия си език, така и затворниците си предаваха един на друг новините отвън. Среци с адвокатите, думи, прехвърлени през решетката зад гърба на надзирателите, криминални затворници, които излизаха из затвора и носеха новини, арестанти, които току-що бяха докарани отвън и които предаваха последните сведения на нелегалните радиостанции, много и неуловими бяха пътищата, по които се пренасяха всички новини. Така в килиите на „смъртниците“ долетя радостната новина за заграждането на германските войски при Сталинград. Вярно ли беше това? Писъмца, оставени на определени места в клозетите, потвърдиха най-радостната от всички досегашни новини в затвора. Червената армия разкъсала всички фронтове, сломила всяка съпротива, на-тикала ги в миша дупка и пипнала като в клещи триста хиляди хитлеристи... Юрдан слушаше и подскачаше от радост. Той знаеше, че тази мила славна любима армия ще

спаси света. Но ще доживее ли и той да влезе в този свят на щастливите свободни народи?

В съседната килия беше затворен Иван. Нито инквизициите в дирекцията на полицията, нито предварителният затвор, нито напрежението през дните на съдебния процес можаха да сломят този млад и здрав организъм. В неговата жизненост имаше нещо детско. Той кипеше от сили, от пориви, от възторзи. Той искаше да живее, да диша, да се движи, да се радва. Имаше моменти, когато забравяше, че се намира в най-страшното отделение и че над главата му виси клупът на бесилката, смееше се и пееше полугласно, но с дълбоко радостно чувство. Но имаше и моменти, когато Иван изпадаше в дълбоко, мрачно настроение. Наистина това отчаяние, като у децата, беше краткотрайно, но на Иван се струваше, че всичко е пропаднало, че е безсмислено да се борят, да търпят и да се мъчат, че животът е глупав и празен. В такъв един момент на униние и безверие той призна, че са скъсали и телефонния кабел. Имаше ли смисъл, мислеше си той тогава, да мълчи, когато те бяха предадени от един мизерник, от една долна твар... Малко след това той се разкаля за своето малодушие, укори се с всички сили и се кълнеше в душата си, че ако втори път му се случи да изживее такава, пък и дори много по-страшно изпитание, ще го понесе мъжествено... Иван често мислеше за изпълнението на смъртната присъда. Но мисълта му не се задържаше продължително върху това. Защото той усещаше как сърцето му биеше силно и правилно и му се струваше невероятно този така хубаво нагласен организъм да спре... Той дишаше с наслада дори спарения мръсен въздух на малката претъпкана килия, изтягаше се от стена до стена с такова удоволствие, като че беше полегнал на някоя поляна, хранеше се с вълчи апетит. Той ядеше с такова доволство, че дори клисавият хляб, който им даваха, в неговите ръце изглеждаше на козунак. И броеше дните, когато от селото ще му донесат за ядене. Денем, напращял от сили, той чакаше с нетърпение часовете на разходката, а после, затворен в тясната клетка, прескачаше предпазливо през краката на своите другари, поглеждаше през шпионката и пак се връщаше на мястото си.

След проверката той се ошупваше. Идеше нощта. Какво щеше да се случи? Щяха ли да дойдат?... Струваше му се, ако не е осъден на смърт и ако не ляга със съмнение, че след полунощ могат да го измъкнат, той дори би бил щастлив, макар и на такова неудобно място.

По затихването на глъчката в голямото здание, по шума отвън, по движението на някои влакове, той съдеше за приближаването на полунощ. Само когато наближаваха тези съдбоносни часове около полунощ,

Иван се замисляше. Може би това е последната му вечер. Може би за последен път лежи на неудобното затворническо легло. Може би за последен път гледа малката електрическа лампичка, която светеше само с една мъничка жичка и изпущаше жалка, скъперническа светлина. До късно след полунощ Иван будуваше. Но в дъното на душата си той беше уверен, че все пак няма да изпълнят присъдата. Тази присъда, според него, беше издадена, за да се сплашат комунистите от съседните села. Ето, искаха да кажат съдиите, властта не се шегува, мирувайте, защото и на вас ще нахлузим торбите. Но всъщност няма да им нахлузят торбите, тъй като това още повече би наежило против властта всички близки и познати, всички другари от цялата околност... До късно след полунощ Иван мислеше как Червената армия ще разбие на пух и прах хитлеристката сбирщина и как всички фашисти у нас ще си глътнат езика...

В такова напрежение и в такъв размисъл, в такива полунощни тревоги, представи и мечти се нижеха дните. Изминаха няколко седмици. Иван започна да си се успокоява. Всичко, според него, ставаше точно така, както предвиждаше. И той започна да си заспива спокойно, уверен, че на сутринта ще се събуди здрав и читав. Много рядко, при някакъв силен и подозрителен шум след полунощ, той се събуждаше, приповдигаше се на лакът, наперен като заек, послушваше се полуразтревожен и щом шумът заглъхнеше, лягаше пак, доволен, че всичко е минало благополучно. Но обикновено той спеше дълбоко и се събуждаше при зори, когато коридорите на затвора започваха да къртят от стъпките на надзиратели и арестанти-прислужници.

Много често той мислеше за селото, за дома си, за родителите си. Интересуваше се за брат си, мъчеше се да си представи как живее в концлагера, изпращаше при случай много здраве на сестра си и я молеше да изпрати снимка на детето, за да му се порадва. Но най-много мислеше той за старите. Беше му мъка за бабата и за дядото, които толкова много го обичаха, за баща му и особено за майка му, която трепереше над него като над дете и която сега сигурно се съсипва от страхове и плач. Той ги жалеше, искаше да им помогне по някакъв начин, но как? При последното свиждане той забеляза колко много е отпаднал баща му. Бузите му бяха хлътнали и кожата на лицето му беше станала сивопепелява. Иван се помъчи да го ободри с няколко думи през решетката, но бащата само заклати печално глава. По-рано Иван се страхуваше от баща си, макар и да знаеше, че е мек и добродушен човек. Той чувствуваше, че баща му стои високо над него и му се струваше, че няма никога да го достигне. И едва сега, зад решетката, като го видя отпаднал и омърлушен, Иван

почувствува, че е израснал вече над него и че го гледа от високо, че го жали и обича още повече. „Така е, когато старите не знаят какво вършат младите!“ – рече бащата на раздяла. Иван се усмихна снизходително. „Е, има време старите да се поучат от младите“, отговори Иван и впил поглед в родителите си, той ги следи, докато да излязат от мрачната стачка с двойната решетка по средата...

При всяка среща Иван питаше за баба си Дара и ѝ изпращаше много здраве. Тази неуморима старица го учудваше. По цял ден тя не подгъваше крак, не скръстваше ръце, не седаше. Той не помнеше да е ставал преди нея дори по жътва, не беше се случвало да я намери заспала. По конспирации ли се губеше нощем, по тайни събрания ли закъсняваше, от сяденки ли се завръщаше през късните часове на нощта, тя беше будна, усещаше го, обаждаше му се. Само веднъж, уверена, че скита По моми, тя го упрекна: „На наше време ергените не ходеха толкова много. Ще си съсипеш здравето, баби!“ И едва когато го арестуваха, тя разбра защо се е връщал толкова късно. Но дори и след като ѝ стана ясно къде се е губел през толкова нощи, тя никому думица не продума... Една нощ той я сънува. Тя дойде в килията му, която уж бе станала негов дом, и той я посрещна на прага, разперил ръце, за да я прегърне. Той се ядосваше, че не я усети, за да я посрещне вън. Но тя и тук влезе така неусетно, както неусетно влизаше от една стая в друга у дома си, и му се усмихна. Килията беше празна, той живееше в нея самичък. Нямаше стол, за да я покани да седне. Но тя като че ли знаеше, че няма стол, погледна го накриво, но миловидно, и рече троснато: „А ти докога ще живееш като кукувица? Кога ще си намериш невеста?“ И тя пак се усмихна. Снопове от познатите бръчици се разсипаха по цялото ѝ мъничко, но добродушно личице. Тя седна на пода, разтвори бохчата, нагласи му да си похапне и го загледа с умиление. И едва сега той се досети, че не е вече в затвора, а че е на нивата във Вълчовото и че баба му седи на синора до люляковата горичка... Той се загледа над зеления и весел кър и се надсмя на своята залисия. Виж го ти! Да е на свобода, а да не разбере това и още да смята, че е в килията... Този сън беше изсънуван така продължително и спокойно, че след като се събуди, Иван дълго време мига учуден и полузамаян, като че баба му наистина е била при него и като че той още усеща нейния топъл старчески дъх...

Едно нещо започна да го смущава напоследък: режимът в затвора се затягаше. Особено строго започнаха да държат в отделението на „смъртниците“. В изпълнението на смъртните присъди имаше малко затишие, но нови „смъртници“ идеха постоянно. Вече работеха само

военните „съдилища“. А военните съдилища издаваха много тежки присъди. Нямаше процес без „смъртници“. В килиите ставаше все по-тясно и по-задушно. Онези, които бяха осъдени отдавна и отдавна бяха претръпнали от чакане да ги помилват на доживотен затвор, се смущаваха. Може би искат да „разчистят“ килиите, питаха се те. Но много от осъдените дори не се връщаха в затвора – от съдебната зала те бяха отвеждани направо на стрелбището. Все по-често военните съдилища започнаха да издават такива присъди – окончателни присъди, които не подлежаха на обжалване и които поради особеното вътрешно положение следваше да бъдат изпълнени незабавно. Иван знаеше, че съдилищата не вършат всичко това на своя глава. Те получаваха нареждания отгоре. Явно беше, че напредването на Червената армия плаши и озлобява фашистките управници в България. В това озлобление те можеха да екзекутират и всички ония „смъртници“, които отдавна чакат реда си и които вече претръпнаха от дългото чакане. Всичко все пак ще зависи от бързината, с която настъпва Червената армия, заключаваше Иван.

Имаше спокойни следобедни часове – часовете след жадуваната краткотрайна разходка, когато Иван мечтаеше за своето освобождение. Обикновено той си представяше как това ще стане по особен, неочакван начин. То ще бъде такава тревога, такава смущение, такава паника и същевременно такава радост, че докато свят светува, за него ще се пее и разказва. Иван предполагаше, че Съветският съюз е приготвил многомилионна парашутна армия. Съветският съюз е приготвил сто хиляди самолета. И ето, една нощ небето почернява и земята почва да тътне от рева на моторите. Милионната армия се стоварва зад гърба на германците. Започват удари от всички страни. Цялата хитлеристка армия попада в един грамаден чувал. Тя се съпротивява, но ударите на Червената армия са съкрушителни... Тук в България кацат четиристотин хиляди червеноармейци. Защо тъкмо четиристотин хиляди, Иван не можеше да каже. Но той си представяше дъжд от хора. Те капят навсякъде – над градове и села, над полета и планини, по пътища и гари... Иван се помъчи да си представи този народ, който плъзва навсякъде. И изведнъж се усмихва на себе си – защо са толкова много хора! Ще стигнат и двеста хиляди души. Не, и двеста хиляди са много – защо ще хаят войската си. Народът само да види, че братушките правят въздушен десант, ще се дигне като един да им помага. Ще може и с по-малко – със сто хиляди парашутисти. Като съобрази, че целият народ ще се хвърли да помага на наглите освободители и че войниците веднага ще минат на страната на народа, Иван намери, че ще стигнат и петдесет, та дори и тридесет

хиляди души. Не е необходимо да ръсят хората си по пустите полета и планини, по затъntenите паланки и села. Достатъчно е да ударят София, Пловдив, Варна, Бургас, Плевен... Достатъчно е дори да ударят само София, да смажат главата и другото ще дигне ръце без бой. Разбира се, добре би било, ако ударят още Варна и Бургас, за да могат веднага и свободно да стоварят войски. Само да дадат отдушник на народа, да пипне той оръжието, че да видят как знае да се бие той срещу фашизма...

Иван си представяше как ще бъдат освободени затворниците. Струваше му се, че ако парашутистите нападнат София, най-напред ще ударят казармите и затвора. Ще ударят казармите, за да сломят съпротивата на фашистите. А едновременно с това ще превземат затвора, защото тук са затворени такива прекрасни мъже. Ако затворът не бъде освободен едновременно с удара върху въоръжената сила на фашистите, то в своето озлобление и отчаяние фашистите могат да избият всички политически затворници. И Иван се унасяше в мечти за това фантастично нападение. Той си представяше как ще види първия червеноармеец и как те само ще се погледнал другарски и братски – няма да има време за ръкувания и целувки, ще трябва да се бърза, за да бъде обезоръжена стражата, да бъдат арестувани надзирателите, след това да се организира нападението и завземането на участъците, на учрежденията... И едва след като врагът бъде смазан навсякъде, едва тогава той ще се хвърли върху първия червеноармеец, който ще се изпречи пред него, ще го прегърне и ще му каже само: „Благодарим“. Така, с една-едничка думичка, излязла от дъното на сърцето му, той ще благодари на целия руски народ, на всички съветски народи.

Понякога Иван мечтаеше за революция, за нападение отвън, за надигане на целия народ. Но освобождение с вътрешни сили засега му се виждаше невъзможно. Защото освен въоръжените сили на правителството имаше много германски части, разпръснати навсякъде из България. При това германците бяха в Сърбия, в Гърция, в Румъния. Ако тук стане нещо, те веднага ще се нахвърлят върху нас. И ще може ли в такъв случай Съветският съюз да ни даде незабавна помощ? Иван не знаеше. Струваше му се, че германците още са силни. А и нашите фашисти още се държат. И Иван се връщаше към мечтите за парашутно нападение, за внезапния удар, за свободата и за битките по софийските улици.

Сутрин и след обед, когато се срещаше с Бо-риса на „карето“, Иван потръпваше леко, като че ли по гърба му полазваша мравки. Борис го гледаше някак си недружелюбно, изкосо. С него той дори много рядко

разменяше по някоя дума. Иван знаеше, че му се сърди, задето обади за кабела. Иван признаваше, че е сгрешил, признаваше, че прояви малодушие и дълбоко съжаляваше за това. Наистина признанието за прерязването на кабела много отегчи положението им, защото този кабел беше германски военен кабел. Но и без това, само заради подпалването на сеното, тях щяха да ги осъдят на смърт. Иван постоянно дебнеше случай да се разговори с Борис за своето признание, да поиска прошка и да даде обещание, че ако остане жив и здрав, Никога нищичко вече няма да издаде на врага, ако ще би и жив на огън да го пекат. Но нямаше как...

Но Борис и без това си беше строг, мълчалив и суров. През време на процеса той се държа твърдо и безстрашно. И когато адвокатът му на два пъти се увлече и започна да кори партията, той го прекъсна и каза, че се отказва от такава защита. Той разказа как са го инквизирали в дирекцията на полицията и така назова органите на държавна сигурност, че председателят му отне думата. „Момче, събирай си езика, отегчаваш си положението!“ – гълчеше го адвокатът. „Нали пред съда се казва истината?“ – отвърщаше спокойно и като че наивно Борис. При четенето на присъдата неговото скулесто, мускулесто, грубовато лице не трепна. Само побледня малко. Борис мръдна леко с раменете, като че искаше да каже – гледат си работата, бранят се, няма защо да им се сърдим, отпусна ръце и въздъхна дълбоко. Стана му много мъчно само за детето. Беше още много мъничко, щеше да расте сираче и нямаше да запомни баща си. Жена му е млада, ще поплаче, ще пожали, па ще махне с ръка и както му е ред, ще повтори. Нека. Борбата си е борба, жертвите са си жертви, а животът си иска своето. На баща му ще е мъчно, но той е корав, ще преглътне всичко и никому няма да издаде мъката си. Майката ще плаче. Ще плаче до припадане, ще си скубе косите и няма никога да го прежали, но ще се утешава с другите си синове и ще се залъгва с внучетата.

Като прочетоха присъдите, близките на осъдените на смърт се разплакаха. Борис се смръщи от лека досада. Защо плачеха? Или с плаحوвете си те щяха да омилостивят съдиите и щяха да смекчат присъдите? Детективите, които и в съда следваха по петите своите жертви, започнаха да изгласкват близките на осъдените. „Е, нека си вървят, стига са циврили“, мислеше си Борис.

Молба за помилване до царя той не подписа. И когато при първото свиждане баща му загатна сухо да опита и тъй, може би пък ще хване място, Борис отвърна със спокойна решителност: „Да подам молба за милост, значи да се откажа от дейността си. Пък аз не се отказвам.“ А на

адвоката заяви: „Хиляди молби за пара, ако са решили да ни обесят.“

Него го поставиха в килия, дето имаше само трима „смъртници“. Тези мъже бяха осъдени за саботаж и конспиративни действия против реда и сигурността на държавата. Двамата от смъртниците бяха умни и начетени мъже, знаеха за какво се бият и за какво ще умрат. Третият беше капитулант. Той беше себелюбив амбициозен мъж, оплетен още преди да избухне войната от чужда шпионска мрежа. Той се хвалеше, че някога бил социалист, но сетне разбрал, че социализмът не отговарял на нашите условия и на характера на нашия земеделски народ. И поради това еволюирал към по-реални политически разбирания. На Борис се струваше, пък и другите двама „смъртници“ бяха на това мнение, че този човек прави всичко възможно да спаси кожата си. Те се пазеха от него. Той все гледеше да бъде на по-удобно място, да лежи и да се обръща по-спокойно и по-свободно, да си похапва по-хубавичко, да получава пръв от баката и да се прибира последен в Килията... По-късно него го преместиха в седмото отделение. Дойдоха други двама добри мъже, но наскоро след това единият от тях също беше преместен и в килията пак останаха четирма „смъртници“.

Вечерта след прочитането на смъртната присъда Борис легна след проверката и до зори мисли. Какво можеше да се направи, за да отърве въжето? Този въпрос човъркаше упорито и дълбоко мозъка му. На царска милост не се надяваше, нито я искаше. Да моли за милост, значи да признае сам, че е бил престъпник и че е вършил лоши работи. А работата, която свършиха, е добра работа. Само че е много мъничко. Трябва да се продължи. Другите, които останаха на свобода, ще подхванат нататък. Как ще заработят те, как ще продължат хубавото дело, ако той започне да хленчи за милост пред своите врагове? А все пак не трябва да се остави да го закачат на въжето като някаква чучула. Ще избяга. Как? Борис мислеше за това. И ще има време още да помисли. Да му падне и най-малката сгода, няма да се двоуми нито секунда – ще бяга. Най-много да го застрелят. Какво ще загуби той при най-лошия случай? Ще загуби бесилото, ще спечели куршума. Толкова.

Но ако сгодата не дойде сама? Трябва ли човек да скръсти ръце и да я чака, докато го измъкнат някоя нощ? Борис съобразяваше като какво може да се направи, за да се откопчи от ръцете на тези палачи. Най-лесно ще може да избяга, ако го изкарат вън от затвора. Или да го препратят в някой друг затвор, или да го изведат като свидетел по някое дело. Но на какво дело?... И той започна да обмисля. Можеха да излъжат, можеха да го впишат, без да знае нещо. Ей тъй, само да излезе от

затвора. Струваше му се, че нататък вече всичко ще се нареди. Той ще вземе мерки да се справи и с вериги, ако му ги закачат, и с белезници, ако му ги сложат на ръцете, и с охраната, па ако ще би тази охрана да се състои от трима души.

На няколко пъти Борис се подемаше нагоре по стената и гледаше внимателно през решетката на малкото прозорче. Долу беше задният двор с „каретата“, със зеленчуковата градина, с пътеките и с примамливия простор до каменната ограда. По ъглите на оградата стърчаха зловещите кулички с прозорчетата, от които всеки момент часовите можеха да се прицелят. Една човешка глава в рамката на малкото прозорче е прекрасна мишенка. Едно натискане на спусъка и – всичко ще свърши. Борис гледаше навън и тръпнеше. Наистина войничетата в куличките бяха добри момчета и се преструваха, че нищо не виждат. Но се случваха и глупави, несъзнателни часове, които изпълняваха заповедта – стреляха във всеки, който дръзне да се мерне на прозорчетата... Зад оградата отгатък е артилерийска казарма. Виждат се няколко оръдия, камиони, на едно място е изоставен лафет, на друго място е разпрегната ракла. Пред помещението прибягват войници, една лека кола завива през вратата и влиза в просторния двор... Като слезе, Борис дълго време мисли за обстановката, за пречките, за опасностите. Човек не трябва да се хвърля слепешката, напосока, само защото е намислил нещо полезно. Той трябва да рискува при известна вероятност за успех. Инак няма смисъл. А оттук наистина беше трудно да се избяга. Да слезе комай от четири етажа, да мине през толкова надзиратели, да се промъкне край стражата от куличките, да прескочи толкова препятствия и да се отърве невредим, не, това беше комай невъзможно. И Борис пак се връщаше на хрумването да го пишат свидетел, за да излезе от затвора законно, придружен от някой глупав стражар.

Често пъти Борис заставаше на шпионката и дълго и жадно наблюдаваше малкото пространство от мрачния коридор на осмото отделение. От срещните шпионки също горяха разширени, светли зеници.

В джоба на затворническия си халат той намери голяма безопасна игла. Кой знай защо, но на тази карфица той се зарадва като на интересна и едва ли не спасителна находка. За какво можеше да му послужи тази дреболия? Дълго и грижливо я оглежда той, но нищо особено не му хрумна. Най-сетне, подпрян на вратата и загледан от време на време през шпионката, той започна да чегърта върху сивата кора на желязната врата. Два дни той драска с иглата и написа името си, откъде е родом, каква присъда има и за какво му е дадена присъдата. На друго място той

изчегърта петолъчна звезда, а под звездата написа със ситнички букви: „Да живее РП! Да живее българският народ!“ След това изрязва грижливо и любимите четири букви СССР. Звездата, СССР и възгласа на партията той написа на такова място и по такъв начин, че да не се забелязват при отварянето на вратата. Само когато легнеше на дясната си страна, той ги гледаше и им се радваше.

Борис беше упорит и страстен пушач, но след присъдата размисли и реши, че трябва да остави тютюна. Тази проклета отрова притъпяваше волята му и подкопаваше силите му. Постоянната грижа за цигари не го оставяше да си помисли по-спокойно като как ще може да се отърве от примката. Няколко дни след като влезе в затвора, една сутрин той свъси вежди, както правеше, когато вземаше важни решения: „Няма да пуша!“ Много мъки и много усилия му струваше това решение. Три дни и три нощи той не можа да си събере мисълта както трябва. Упорит, непоносим гъдел лудуваше в кръвта му. Пръстите на дясната му ръка се свиваха конвулсивно, като търсеха да притиснат жадуваната цигара. В гърдите усещаше особен сърбеж, сякаш белите дробове тъгуваха за сладкия успокоителен дим. В дрямката си и в съня си той се натъкваше само на цигари и на пушачи, но тъй се нагаждаше всичко, че да не може да смукне нито веднъж от ароматния дим. Отначало по един два часа след обедата и вечерята той не можеше да мисли комай за нищо друго освен за тютюн. Но Борис побеждаваше всички пристъпи и изкушения на могъщия навик. И той се радваше, като усещаше как всеки ден въздухът, който поемаше, ставаше все по-сладък, дробовете му се пълнеха леко и леко изхвърляха навън нечистата, струя... Някаква преснота, забравена комай още от юношеските му години, проникваше в целия му организъм. И той усещаше прилива на ония сили, които щяха непременно да му потрябват, ако му се отдадеше щастливият случай да излезе по някаква работа извън затвора... Може да му се случи да скача, да бяга, да се бори, да се бие, да кърти, да хвърля... След като мъката и грижата по тютюна понамаляха, Борис започна да прави гимнастически упражнения. Като гледаше да не пречи на своите другари, той с часове клякаше ту на един, ту на друг крак, махаше ритмично с ръце, извиваше се назад и се привеждаше надолу встрани. Неговите другари го гледаха с насмешливо любопитство. Защо се упражняваше той? И веднъж те му подхвърлиха с оная примирителност, която е характерна за хора с еднаква най-тежка и комай неизбежна участ: „Ние толкова изтеглихме в дирекцията на полицията, че свети Петър ще ни пусне доброволно в рая.“ Борис не отвърна, а все така усърдно и неуморно продължи да си прави

гимнастическите упражнения.

Веднъж Борис има свиждане с брат си, което свиждане брат му беше изкопчил случайно. Присъствуваше надзирател-добряк, който се преструваше, че нищо не вижда и гледаше да стои по-далечко от решетката. Пламнал, уверен, че това свиждане е съдбоносно и спасително, Борис залепи устни върху решетката и рече внушително:

– Наредете да изляза като свидетел... Намерете някой да ме пише... има такива... нека да ми хвърлят някоя вина... Все ми е едно... Ще поема всичко, само да мога да се измъкна оттук...

Брат му слушаше удивен.

– Защо? – попита тихичко гой.

– Не е важно... После ще видиш! – отговори повелително Борис. – Непременно...

Дълго, напрегнато чака той да го пишат и да го извикат за свидетел. При едно свиждане той загатна на баща си, но баща му само сви рамене. Той дори не можа да разбере за какво става дума. Види се, братът не беше му казал нищо. Може би сам уреждаше тази работа. Борис смяташе, че това може да стане много лесно и се надяваше, че само да го изведат из вратите на затвора, ще избяга, непременно ще избяга, па ако ще би да е посред бял ден...

По цели дни и нощи той кроеше и съобразяваше като какво ще прави, ако го придружава един полицаи, как би се справил, ако полицаите са двама, и по какъв начин ще действа, ако – в най-лошия случай – полицаите са трима и вървят след него с натъкнати ножове. Борис не мислеше общо за бягството, без да пресметне всички възможности. Той беше измерил всяка крачка, всяко движение, всеки удар... Ако успее да избяга, ако смогне да се откопчи от охраната, тогава вече ще мисли за по-нататък. Все пак той вече беше си премислил къде ще се укрие, с кого ще се свърже, за да може да се включи отново в партийна работа. До пролетес. А тогава сигурно ще хване гората.

Много му беше мъчно, че го арестуваха. Той се укоряваше, ругаеше си се сам, че не беше предвидил най-лошото, че не беше и помислил за провал. Осъждаше се с всички сили, задето така наивно беше се отнесъл към такава опасна работа. Той се излъга, дето полицията не направи никакви арести още от началото. Тя изчакваше и това го заблуди. Тя е търсила най-слабото място и го напипа. А тъкмо това той не можеше да предположи... Ах, ако беше с този ум, с който е сега, с този опит тук, в малката, тясната килийка! Сега би пипал другояче, но сега е окован и безпомощен, със смъртна присъда над главата...

Какви умни и интересни неща му хрумваха, като лежеше и мислеше на смачкания мръсен сламеник! А тогава като че е пипал слепешката... Трябвало да бъде постоянно нащрек, да внимава, да бди... Да, с право са казали хората – човек се учи, докато е жив... Но докога ще бъде жив и той, за да използва всичко, което научи в дирекцията на полицията, в предварителния арест, през напрегнатите дни на процеса и сега в отделението на „смъртниците“?... Не. Той няма да им се даде, той ще избяга, само да го изведат вън от затвора!...

През нощта, когато празнуваха рождения ден на госпожица Льоли Каева и грамофонът свирише любимото танго на главния прокурор, тримата осъдени на смърт комунисти спяха в своите килии. Нервите като пружините от дългото и прекомерно опъване се разпускат. Дълго чакаха осъдените на смърт да ги събудят някоя нощ и да ги изведат зад картонажната работилница на затвора. Но постепенно-постепенно те започнаха да се успокояват и да заспиват спокойно както всички други затворници. Рядко те се стряскаха в късните полунощи – те бяха свикнали да посрещат утрините здрави и читави и да се отдават на своите всекидневни грижи и надежди. И тази нощ те спяха дълбоко и като че по-дълбоко от всяка друга нощ. Те вече се гушеха, защото нощите ставаха студени.

Завивките на Юрдан бяха къси, та поради това той беше се свил и коленете му опираха в кръста на дребничкия негов съсед. Понякога, по стар навик, той измучаваше мъчително на сън, мляскаше провлечено и пак се успокояваше. Той сънуваше, че е на баня, че водата е малко хладничка и че мръсният под, по който стотици нальми бяха довлекли разни боклуци, е студен и студът минава дори през мокрите нальми... Но когато се огледа, за да види дали дрехите му са на място, той разбра, че не е в банята, а е в реката над селото. Той гази като щъркел, крачолите му са мокри и водата е студена, защото това е снежна вода от баирите насреща, дето пролетният сняг вече се топи...

Иван беше легнал на дясната си страна и спеше она обикновен за него лек и здрав сън, който не оставя никакви следи в съзнанието. Той дишаше равно, дълбоко, спокойно като човек, когото очаква хубав, щастлив и лек ден. Кръвта във вените на мускулестата му и силна шия, изпъната леко, играеше със силата на здравата цветуща младост.

Борис спеше откъм стената. Той беше се изпружил на гръб и единият му крак, сух и жилав, стърчеше навън от завивката. Виждаха се дълги, черни, отдавна нерязани нокти, стеснени и малко извити като на

орел. Младото му лице, по което още не бяха изчезнали следите на бронзовия загар от слънцето и ветровете, беше спокойно и мило. Характерната гънка на устните му, която като че бе свързана с неговата твърда воля, сега беше изчезнала. В полуотворената му уста на меката мъждива светлинка бляскаха двата предни горни зъба. В съня си Борис като че се усмихваше на нещо радостно и красиво. Това бяха часовете на най-дълбокия и на най-сладкия сън. Той сънуваше, че пътува с влака, че слиза на някаква непозната гара и че едва когато вижда стария стрелочник, се досеща, че това е тяхната гара. Струва му се, че е ходил, някъде далече, че е бил мобилизиран към Дервишката могила на турската граница. Той бърза да си иде у дома, но в това време насреща му се показва каруца, а в каруцата – те, неговите близки: жената, детето, майката, бащата. Бащата посегна да се ръкува, но старата тютюнджийска кашлица раздра гърдите му. Борис отвори очи и се извърна като ужилен на десния си лакът. И му се стори, че по-вече той разбра с цялото си тяло, отколкото с ума си онова, което от толкова месеци очакваха и часът за което беше ударил. Той се опита да млясне, но като по чудо в устата му сякаш не бе останала нито капчица слюнка. Той мигна плътно, скочи изведнъж и се дръпна към северната стена. Дежурният старши надзирател, придружен от няколко други надзиратели, се изкашля още веднъж и кимна назад с глава, като че ли нищо не беше се случило и като че нищо нямаше да се случи.

– Сбирай си багажа, местят те в Сливен – рече той.

В това време в железната рамка на вратата се мярнаха двама войника с натъкнати ножове. Борис, който за момент щеше да повярва, че наистина ги местят в друг затвор, разбра всичко. „Издебнаха ме!“ – изпъшка той. Жестоко и безизходно отчаяние наля като с олово цялото му тяло. Той се помъчи да се помръдне, но движенията му бяха тромави. Долната му устна се пукна и тънка, ясна струйка кръв потече по брадата му. Той я облиза и познатият блудкавосолен вкус мина като тръпка по сухия му език. „Няма отървяване! Край!“ – помисли си той. В едно ъгълче на съзнанието си той извика своите близки, за да се прости с тях. Образите на жена му и на детето изплуваха най-ясно в душата му. Той виждаше онова, което мечтаеше да види – как детенцето му се усмихва и маха радостно и безсмислено малките си пълнички и пухкави ръчички. И в същото време събираше всички свои сили, за да вземе най-правилно решение в този последен момент на живота си. Той знаеше и не можеше да не знае само едно – че трябва да се държи достойно. Да, достойно. Но ще издържи ли? Ще има ли сили да понесе твърдо всичкото,

което го очаква?...

Да, ще има.

– Хайде, Боре – рече глухо дежурният главен надзирател, като се усмихна лицемерно. – Хайде, че ще изпуснем влака...

Борис издърпа несъзнателно обущата си и дори понечи да ги обуе, но като хвана единия чорап, той като че се опомни.

Тогава единият от „смъртниците“, оня, когото Борис слушаше до захласване, се изправи и махна решително с ръка.

– Палачи! – рече той с разтреперан, но внушителен глас. – Вие изръгвате още една жертва от нашите редици!

– Хайде и ти! Не се втелявай! – сопна се, при-жумял от гняв, дежурният главен надзирател. И като измъкна часовника си, той посочи циферблата на Борис: – На, виж кое време е. Докато да се уредят документите, докато идете на гарата, и ще стане време за бургаския влак.

Войниците и надзирателите стояха до вратата и гледаха смутени и гузни. Тези мигове на лъжа и насилие бяха непоносими. Всички, които бяха дошли да изведат този млад и умен момък, биха били хиляди пъти по-благодарни и по-доволни, ако бяха им заповядали още с влизането да се хвърлят върху него, да го вържат, както обикновено правеха, отколкото да го наблюдават как той се колебае мъчително и как пръстите на ръцете му треперят.

– Бързо! – заповяда по-строго и вече нетърпеливо дежурният главен надзирател.

Борис остави обущата и взе един налъм. Главният надзирател помисли, че ще замахне да го удари, и даде знак на надзирателите. Те се метнаха отгоре му. Започна глуха схватка, която продължи само няколко минути. Надзирателите включиха ръцете на Борис в белезиците и завързаха устата му.

Когато те се хвърлиха върху него, щракна ключът на килията, в която беше затворен Иван. Резкият звук отекна в ушите на всички „смъртници“. Те се изправиха с ококорени очи.

– Иван Тодоров Проев! – рече с някакъв актьорски тон надзирателят. – Хайде!

Иван се преметна, извърна се, като че искаше да хукне нанякъде и загледа с обезумели очи надзирателя и войничето, което беше застанало на вратата, току зад прага. Защо идеха тези хора? Защо го викаха? „Зад картонажната работилница!“ – прониза го ужасната мисъл, която той толкова дълго време и така упорито беше пъдил от съзнанието си. Още от предварителния арест той знаеше, че зад картонажната работилница

на затвора издигат бесилките. Там свършваше оня път, от който никой осъден на смърт не се връщаше вече. Мисълта за тази Проклетата картонажна работилница като че ли досега беше се таила някъде в съзнанието му и сега с неудържима сила го поразя. Той искаше да извика, но нямаше глас. Стори му се, че гласът му е потънал някъде дълбоко и не може да излезе навън.

– Ставай, викат те долу в канцеларията – излъга нескоропосано надзирателят.

Иван замахна с ръце, като че бяха го налетели мухи. Най-сетне гласът му изригна с необикновена сила.

– Не искам! – извика той. – Махайте се! – И гласът му прокълбна из глухия коридор на осмото отделение. Някъде насреща ритнаха железната врата на една от килиите.

Надзирателите го хванаха за ръцете и се опитаха да му сложат белезиците, но той с един мах ги отхвърли, облешил очи, готов да ги смаже. Дежурният главен надзирател, като чу вика и разбра, че са изтървали жертвата, се спусна в килията на Иван и се хвърли върху него. Иван го удари по шията, но в това време другите надзиратели, окопите-ни, се спуснаха и се вчепкаха-в него. Иван насочи всичките си усилия да се отърве от тях и в това време дежурният главен надзирател го удари по главата с железно парче, което той носеше при извеждането на „смъртниците“. Ударът го зашемети, той се обърка за момент и надзирателите, опръскани с кръв, сложиха белезиците на ръцете му и завързаха устата му.

– Мъкнете го надолу! – посочи дежурният главен надзирател, зачервен от напрежение и гняв, също опръска с кръв.

Но двете отделения от последния етаж на затвора бяха настръхнали вече. По шпионките се лепяха любопитни очи, чуваха се възгласи против палачите, по няколко от железните врати вече чукаха с налъмите.

Преди надзирателите да отворят килията на Юрдан, той вече беше станал. Бяха станали и неговите другари. Всички чакаха, бледи като платна, облещени, нетърпеливи. Сърцата им барабанеха до спукване.

Един от надзирателите завъртя ключа и бутна железната врата.

– Юрдан Миланов Юрданов! – извика той високо и малко декламаторски.

Лицето на Юрдан съвсем побеля, ръцете му се отпуснаха, като че бяха закачени за раменете му. Той се мъчеше да разбере дали във всичко това няма частичка от оня тревожен сън, който беше прекъснат от шума в коридора. „На смърт“ – опомни се той съвсем и се посъвзе. Но

колко беше часът? Не беше ли много късно за обесване?

– Викат те долу за справка – опита се да го подмами с най-изтърканата и общоизвестна лъжа надзирателят.

– Знам – рече Юрдан и като се наведе, прегърна един по един своите другари, разцелува ги горещо и силно и бос както си беше, промъкна се в коридорчето между слисаните надзиратели и изправеното отстрани като свещ младо войниче. В коридора той се обърна към „колелото“ и извика с висок и ясен глас!

– Сбогом, другари! Отиваме на смърт! Отмъстете за нас!

Надзирателите се метнаха върху него и докато да му сложат белезиците и да му завържат устата, той продължаваше да вика.

Затворът изведнъж заеча от ударите на налъмите. Удряха не само „смъртниците“, удряха не само всички от седмо отделение, удряха всички политически, надигнаха се криминалните затворници, широките прозорци в дъното на коридорите затрептяха. Огромното сиво здание потръпваше в студената сива нощ и кънтеше от хилядите удари.

Главният прокурор, който вече беше пристигнал, пушеше сърдито в кабинета на директора, скачаше нервно, отваряше троснатата вратата и се вглеждаше в коридора, където неколцина от низшия затворнически персонал чакаха. Тропотът и виковете откъм килиите режеха като с трин слуха му. От южните прозорци на седмото отделение запяха:

На крак, о пари презрени,
на крак, о роби на труда!
Подтиснати и унижени,
ставайте срещу врага!...

– В карцера! – скърцаше със зъби главният прокурор. – До един в карцера! – Той се обърна към директора на затвора: – Какво е това, господин директоре? Има ли ред, има ли власт тука?

– Утре... още сега ще издирим виновниците, господин главен прокурор...

– Ще издирим виновниците! – изсъска проточено главният прокурор, като се мъчеше да окарикутури израза на директора. – Какво има да се издирва тук! – И той посочи към килиите. – Режим трябва, режим! Гък да не могат да кажат!

– Комунистите... нали ги знаете... – опита да се оправдае директорът, но думите му секнаха, защото главният прокурор махна с ръка и защото в коридора се чува стъпки и глъч. Доведоха осъдените на смърт.

Главният прокурор отвори пак вратата. Погледите на „смъртниците“ за един миг се срещнаха с неговия поглед. Той се оттегли бързо зад бюрото, седна отново на стола на директора и запали нова цигара.

– Да ги изповядат там! – посочи той с длан и погледна часовника си.

Въведоха тримата осъдени на смърт в широката и комай четвъртитата стая, дето обикновено ставаха изповяданията. Прозорците на тази стая гледаха към двора на север. Стаята приличаше на плевник и имаше изглед на нещо изоставено, необитаемо. Тя беше нечиста, немита, дори неметена. Надзирателите изблъскаха Бориса до северната стена, Юрдана до западната, Ивана до южната. Главният надзирател ги накара да се обърнат с лице към стената, но те дори не се помръднаха, сякаш не го чуха. Той се спусна към Борис и го блъсна грубо по рамото:

– Кръгом, марш!

Борис го изгледа презрително и не се помръдна.

Другите надзиратели се хвърлиха да обръщат Юрдана и Ивана. В това време вратата се отвори и в стаята за изповедите влезе свещеникът. Той изгледа изпитателно осъдените на смърт и се вторачи в Иван. Двамата се изгледаха продължително. Иван издържа погледа на попа.

– Оставете ме самичък с момчетата – рече той.

Надзирателите се изсулиха навън.

– Чада мои – обърна се той към Бориса и след това погледна Ивана и Юрдана. – Обърнете се към стената, за да мога с всекиго от вас да поговоря насаме.

– Ние нямаме какво да крием един от друг – обади се Борис.

Свещеникът като че не го чу.

– А ако някой от вас има да ми каже нещо нарочно, тогава можем да идем в друга стая. А?

Никой не продума, никой не се помръдна.

Тогава свещеникът се залепи до Иван.

– Чадо – рече той с подсладен тон, като се мъчеше да бъде сърдечен и близък, – имаш ли нещо да кажеш, нещо да ти тежи на душата, да се изповядаш от сърце, за-да спечелиш милостта на всеблагия господ бог наш?

Иван, целият оплескан с кръв, зашеметен от удара, с очи уморени и сякаш безразлични, заклати отрицателно глава.

– Отче, не си прави труд, ние сме безбожници – обади се Борис.

– Ти ще отговориш за себе си – обърна се наставнически свещеникът. – Всяка коза за свой крак. Чада мои – подхвана с професионална

кротост свещеникът. – Никой няма да остане на тоя свят. Онова, което е от пръст по божия воля, на пръст ще се превърне. А онова, което е достойно за царството божие, то ще иде в царството божие...

– Отче – прекъсна го Борис. – Разправяй ги тези работи на бабичките.

Свещеникът дори не трепна.

– Защото – продължи той все в същия миньор-но-наставнически тон – и ако живеем, за господата живеем, и ако умираме, за господата умираме, както е казано в посланието на апостол Павла.

– Отче, ние сме комунисти и умираме за народа – рече Борис.

– Чада мои – разпери ръце свещеникът. – Комунизмът е учение на дявола, който погуби телата ви. А ето, в последния час спасете душата си... Бог обича повече ония, които в последния момент са видели светлината на неговото учение...

– Както и да ни изповядаш, отче, на тебе все едно ще ти платят – обади се Юрдан. – Остави ни на мира, молим ти се.

– Чадо мое – обърна се свещеникът към Иван, – разкрий си болките, изповядай се в последния момент.

Иван мръдна дланите на ръцете си, стегнати до болка в хладното желязо на белезиците.

– Отче, няма защо да се лъжем – рече Иван и пак помръдна нервно и безпомощно дланите си.

Свещеникът сви рамене, изгледа ги поред продължително и излезе.

Изведоха осъдените в коридорчето. Дежурният главен надзирател влезе в кабинета на директора и попита да ги водят ли. Главният прокурор погледна часовника си. Да, беше три часа и четиридесет минути.

Осъдените излязоха вън и свиха към мостовия коридор, който водеше от административното отделение към зданието с килиите. Този коридор, прехвърлен като мост над предния двор, беше известен в осмото отделение като „мост на смъртта“. Трябваше непременно да се мине под него, за да се стигне до лобното място зад картонажната работилница. Тези стотина, сто и петдесет разкрача бяха страшният път, безкрайният път, от който осъдените на смърт вече не се връщаха.

Нощта беше мрачна и студена, подуваше лек, резлив ветреца. Тримата „смъртници“, които поеха свеж въздух, погледнаха малките прозорчета на етажите. Борис се спря за миг и дигна глава.

– Другари! – извика той така, сякаш щеше да произнася дълга и пламенна реч. – Ние отиваме на смърт! Отмъстете за нас!

– Другари! Отиваме! – високо, но с някаква убийствена тъга рече

Иван. – Процавайте, другари!

– Другари, продължете борбата! – обърна се към малките прозорчетата Юрдан. – Да живее комунистическата партия.

От сивия корпус на затвора, който беше затихнал за малко, отговориха. Чува се викове, лозунги, проехтяха отново удари. Някъде пак запяха:

Бой последен е този,
дружно вси да вървим!
С Интернационала
света да обновим!...

– Усмирете тази сган! – извика отзад главният прокурор.

Бесилките стърчаха между оградата на затвора и източната страна на картонажната работилница. Обикновено в затвора не бесеха повече от двама наведнъж. Но сега заповедта на главния прокурор беше точна и ясна: в четири часа и тримата заедно.

Осъдените спряха. Спряха и всички служебни лица. Най-напред и по средата застана главният прокурор. От лявата му страна, с папка под мишницата, трепереше леко секретарят на съда. Отдясно гледаше смутен и плах директорът на затвора. Малко по-назад от цялата група стоеше безстрастно загледан лекарят. Той се свиваше в балтона си и от време на време поглеждаше с дълбока ненавист тримата осъдени комунисти. Той ги мразеше не само защото бяха комунисти, но и защото заради тях го бяха дигнали по това никое време от топлото му меко и удобно легло. Поддиректорът на затвора и дежурният главен надзирател се въртяха около осъдените на смърт. Свещеникът и палачът бяха минали отпред наляво. Тук бяха всички дежурни надзиратели и всички надзиратели, които квартируваха в затвора, началникът на караула с войниците, двама други чиновници, които бяха събудени и доведени, без сами да знаят кому и за какво са потрябвали.

Осъдените на смърт заеха местата си и секретарят на съда отвори папката. Осъдените на смърт гледаха този гладко избръснат мъж със закръглено личице и им се струваше, че ако им са свободни ръцете, те с един замах биха го смачкали като червей. В кръга на бледата светлина, която падаше върху разтворената папка с присъдата, той им изглеждаше още по-ненавистен и по-отвратителен Свил устни, главният прокурор чакаше, замислен в нещо. Секретарят, който само прелистваше присъдата, се спря, обърна се към главния прокурор и попита тихичко да почне

ли. Главният прокурор трепна нервно и рече сухо: „Да.“ Секретарят забърбори, като че ли четеше не смъртна присъда, а някакъв тропар в затънтена селска църквичка. „В името на негово величество...“ – предъвка той началото и подчерта „при-съ-да“ – „признава подсъдимите Борис Илов Митовски“ – следваха годините, родното място и неизменните – „българин, православен, грамотен, неосъждан“ – след това повтори буквално същото за Юрдан Миланов Юрданов и най-сетне за Иван Тодоров Проев – „за виновни в това, че са се сдружили в нелегална комунистическа група с цел да вършат палежи, убийства и саботажи...“

Борис вече не гледаше омразния секретар на съда, нито слушаше мърморенето за членовете и алинеите на ЗЗД и НЗ, които той знаеше наизуст и по които ги осъждаха на смърт. Сега Борис мислеше само за това, че е дошъл краят. Той стоеше като вцепенен и само една сила още го крепеше – силата на комунистическите му идеи. Той не трябва да свърши страховито, за радост и утеха на тези палачи. Той трябва да им покаже как умират комунистите.

Цялата процедура беше завършена. Попитаха ги поотделно какви са последните им желания. Борис извика:

– Да живее България! Да живее Комунистическата партия! Да живее Червената армия!

Юрдан се огледа, сякаш не разбираше какво искаха от него, и рече:

– Написах едно писъмце... още когато ни прочетоха присъдата... то е до баща ми. – И помоли да го измъкнат от джоба му. След това погледна нагоре и извика:

– Да живее българският народ! Да живее Съветският съюз!

Иван беше се съвзел от виковете, от ударите и песните в килиите на затвора. Тези виковете и сега долитаха откъслечно до слуха му и това го ободряваше.

– Нищо – рече той. – Умирам за Партията. – И сви едрите си здрави рамене, защото му беше студено.

Всичко беше завършено, а прокурорът не даваше заповед за изпълнение на присъдата. Той гледаше нервно часовника си. Бяха поизбързали. До четири часа имаше още осем минути. И осем минути осъдените на смърт стояха и чакаха. Тези минути бяха страшни, кошмарни, изпълнени с диво отчаяние и с луди надежди, които се мяркаха като прилепи в тяхното съзнание.

Най-сетне главният прокурор махна с ръка:

– Изпълни присъдата!

И погледна часовника си.

Той беше доволен. Защото знаеше, че в този момент, когато изпълняваше дълга си, в светлия топъл салон тя слушаше неговото любимо танго...

КРАЙ

© Георги Караславов

Сканиране, разпознаване и редакция: Светослав Иванов, 2007

Публикация:

Георги Караславов

ТАНГО

Второ издание

Редактор Д. Добрев

Художник Величко Койчев

Техн. Редактор Александър Димитров

Коректор Зорка Манолова

Дадена за печат на 30. VII. 1956 г. Печатни коли 8 3/4

Авторски коли 8.80. Формат 71/100 1/32. Тираж 20,000

Поръчка № 62 (541)

Цена 2.60

Печатница Георги Димитров – бул. Черни връх 2

Народна култура – София, ул. Граф Игнатиев 2-а

София 1956

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/4530>]